

ਮਾਸਿਕ

ISSN 2394-8507

ਭੇਟਾ : ₹ ੫/-

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ : ਦੱਗਣ-ਚੇਤ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਾਰਚ ੨੦੨੩ ਅੰਕ : ੧੨
Vol. : 66 March 2023 Issue : 12

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ

ਅਕਾਲੀ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਅਕਾਲੀ ਟੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਪਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਫੱਗਣ-ਚੇਤ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸਾਹੀ ਪੁਧਰ-ਪੁਪ

ਮਾਰਚ 2023

ਜਿਲਦ ੬੬ (Vol. 66)

ਅੰਕ ੧੨ (Issue 12)

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ
ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਚੰਦਾ			
(ਚੇਸ਼)		(ਵਿਦੇਸ਼)	
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	₹ 5	ਸਾਲਾਨਾ	₹ 1250
ਸਾਲਾਨਾ	₹ 50	ਪੰਜ ਸਾਲ	₹ 5000
ਪੰਜ ਸਾਲ	₹ 250	ਲਾਈਡ	₹ 10000
ਲਾਈਡ	₹ 500		

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ: 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ: 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

Approved for School libraries by the Director of Public Instructions Punjab
Vide Circular No. 4580-2/25-58-B-49154 Dated Oct. 1958

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਮੁਰਬੀਰ ਬਚਨ ਕਾ ਬਲੀ : ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ	-ਪ੍ਰੇ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ	੧੨
ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ	-ਐਡ. ਗੁਰਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ	੨੩
. . . ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	੨੮
. . . ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ	੩੨
ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖ	-ਡਾ. ਅਸਰਜੀਤ ਕੌਰ ਇੱਬਣ ਕਲਾ	੩੭
ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ. . .	-ਸ. ਬੀਰ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੪੧
ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ	-ਪ੍ਰੇ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ	੪੨
ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਮਿਲਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ	-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ	੪੯
ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਥਾਤ ਸਾਹਿਬ	-ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ	੫੭
ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ : ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ	-ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੬੧
ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਗਿਆਨੀ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ	੬੫
ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਯੋਧਾ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਡਾ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਗਾ'	੬੭
ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸਹੀਦ. . .	-ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	੭੪
ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ -ਸ. ਦਿਲਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	੮੧	
ਮੈਂ ਕੋ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇ ਏਕ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਪੇ	-ਐਡ. ਗੁਰਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ	੮੮
ਉਸਤਤਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ (ਕਵਿਤਾ)	-ਭਾਈ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	੯੯
ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਰਣਪੀਰ ਸਿੰਘ	੧੦੧
ਦਸਵੰਧ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ੍ਰੀ ਰਮੇਸ਼ ਬੱਗਾ ਚੋਹਲਾ	੧੦੩
ਖਬਰਨਾਮਾ		੧੦੪

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਕਿਰਤਿ ਕਰਮ ਕੇ ਵੀਛੂੜੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਮੇਲਹੁ ਰਾਮ॥
 ਚਾਰਿ ਕੰਟ ਦਹ ਦਿਸ ਭ੍ਰਮੇ ਥਕਿ ਆਏ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਾਮ॥
 ਧੇਨ ਦੁਧੈ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਿਤੈ ਨ ਆਵੈ ਕਾਮ॥
 ਜਲ ਬਿਨੁ ਸਾਖ ਕੁਮਲਾਵਤੀ ਉਪਜਹਿ ਨਾਹੀ ਦਾਮ॥
 ਹਰਿ ਨਾਹ ਨ ਮਿਲੀਐ ਸਾਜਨੈ ਕਤ ਪਾਈਐ ਬਿਸਰਾਮ॥
 ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਹਰਿ ਕੰਤੁ ਨ ਪ੍ਰਗਟਈ ਭਠਿ ਨਗਰ ਸੇ ਗ੍ਰਾਮ॥
 ਸ੍ਰਬ ਸੀਗਾਰ ਤੰਬੋਲ ਰਸ ਸਣੁ ਦੇਹੀ ਸਭ ਖਾਮ॥
 ਪ੍ਰਭ ਸੁਆਮੀ ਕੰਤ ਵਿਹੁਣੀਆ ਮੀਤ ਸਜਣ ਸਭਿ ਜਾਮ॥
 ਨਾਨਕ ਕੀ ਬੇਨੰਤੀਆ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ॥
 ਹਰਿ ਮੇਲਹੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਗਿ ਪ੍ਰਭ ਜਿਸ ਕਾ ਨਿਹਚਲ ਧਾਮ॥੧॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੩੩)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਦੀ ਇਸ ਅਰੰਭਕ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਅਰਥ ਜਾਣ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ, ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੀ ਦੁਰਲੱਭਤਾ ਤੇ ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਇਸ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਹਿੱਤ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਦੀਵੀ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮਨ-ਚਿਤ-ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਆਪ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਣਾ। ਭਾਵ ਸਾਡਾ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰੋਂ ਹੀ ਨੁੱਕਰਾਂ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਹੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਭੌਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਹਾਰ-ਹੁੱਟ ਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਆਸਰਾ ਤੱਕਿਆ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਅਰਥਹੀਣ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਇਕ

ਮਾਨਸਿਕ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਉਂ ਜੋ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਦੂਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਖੇਤੀ ਮੁਰਝਾਅ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਆਮਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਭਾਵ ਪਾਣੀ ਖੇਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਵਿਗਾਸ ਵਾਸਤੇ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿੜ੍ਹੁ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸੱਜਣ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਉਸ ਬੁਗੈਰ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇਗੀ ? ਭਾਵ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। 'ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸੱਚਾ ਸੁਖ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ' ਇਹ ਭਾਵ ਦਿੜ੍ਹੁ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਅਰਥਾਤ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ-ਰੂਪੀ ਪਿਆਰਾ ਪਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਹਿਰਦਾ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਜਾਂ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਦਿੱਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੌਹ-ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੱਡੀ ਭੱਠੀ ਸਮਾਨ ਤਪਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰਿਕ ਸਿੰਗਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਸਮੇਤ ਝੂਠਾ ਜਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਤਰ ਜਾਂ ਹਿਤੈਸੀ ਦਿੱਤੇ ਲੋਕ ਜਮਾਂ/ਜਮਦੂਤਾਂ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ-ਜਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਹੇ ਮਾਲਕ ਜੀਓ ! ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ ! ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲਾ ਲੈਣਾ ਜੀ ! ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉੱਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੈ ਸਭ ਬਦਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਚੇਤਿ ਗੋਵਿੰਦੁ ਅਰਾਧੀਐ ਹੋਵੈ ਅਨੰਦੁ ਘਣਾ॥
 ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਪਾਈਐ ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਭਣਾ॥
 ਜਿਨਿ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣਾ ਆਏ ਤਿਸਹਿ ਗਣਾ॥
 ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਜੀਵਣਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਜਣਾ॥
 ਜਲਿ ਬਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਪੂਰਿਆ ਰਵਿਆ ਵਿਚਿ ਵਣਾ॥
 ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਈ ਕਿਤੜਾ ਦੁਖੁ ਗਣਾ॥
 ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਤਿੰਨਾ ਭਾਗੁ ਮਣਾ॥
 ਹਰਿ ਦਰਸਨ ਕੰਉ ਮਨੁ ਲੋਚਦਾ ਨਾਨਕ ਪਿਆਸ ਮਨਾ॥
 ਚੇਤਿ ਮਿਲਾਏ ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਤਿਸ ਕੈ ਪਾਇ ਲਗਾ॥੨॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੩੩)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੁਆਰਾ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸੁਖ-ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਿਆਂ, ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਗਾਸ ਹਿੱਤ ਸਦਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਲਈ, ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ-ਜੁਗਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਢੁੰਘਾ ਅਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਭਾਵ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ-ਬੈਠ ਕੇ, ਜੀਭਾ ਨਾਲ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਤੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਜਲ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮਾਲਕ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਆਇਆ ਗਿਣੀਏ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ, ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜਾ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਬਿਨਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਤਵਣ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਮਾਲਕ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜਲ-ਬਲ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ-ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਲਕ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਉਹਦਾ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਵੱਡੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜਿਆਂ ਹੋਇਆਂ) ਨੂੰ ਵੇਖ-ਜਾਚ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਪਜਾ ਹੈ, ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਤ੍ਰੇਹ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਆਸ ਬੰਨਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ■

ਸੰਪਾਦਕੀ...

ਸਿੱਖ ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ ਸੋ ਕਹੀਏ ਅਕਾਲੀ ਹੈ

ਕੁਝ ਸਖਸੀਅਤਾਂ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਮੰਚ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਇਸੇ ਹੀ ਲੜੀ ਦੀ ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਸਖਸੀਅਤ ਹੈ- ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾ ਜੀਵਨ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ, ਧਰਮ ਤੇ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਡੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰੁਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਆਂਸੰਗਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ਦਾ ਅਹਿਦ ਰੱਖਿਆ। ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ (ਪੂਰਨ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ) ਇਸ ਅਹਿਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵੱਡਾ ਅਹਿਦ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਸਖਤ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖਣੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਸੁੱਗ ਬਦਲੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਇਸ ਅਹਿਦ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੀ ਜੁਗ ਗਰਦੀ ਦੀ ਗਿਲਾਨੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ ਅਤੇ ਵਰਤੇ ਪਾਪ ਕ੍ਰਿਸਟਿ ਸੰਸਾਰਾ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਨਫਰਤ, ਝਗੜਾ, ਪਾਪ, ਵਿਤਕਰੇ, ਮੁਦਗਰਜੀ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਵੱਡੀਆਂ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦਲੇਰ ਪਰ ਜਾਲਮ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਤਵਾਜਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁਰਕਾਰੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ। ਨੌਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਾਲ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ਅਤੇ ਬਾਹਿ ਜਿਨਾ ਦੀ ਪਕੜੀਐ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਬਾਹਿ ਨ ਛੋੜੀਐ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ

ਵਿਖਾਇਆ। ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ਵਾਲੇ ਅਹਿਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਜੁਲਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਖੁਦ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੋ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਚੇਲੇ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜਾਲਮਾਂ, ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਾਹਿ ਜਿਨਾ ਦੀ ਪਕੜੀਐ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਾਹਿ ਨ ਛੋੜੀਐ ਵਾਲੀ ਵਚਨ-ਬੱਧਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਨਾ ਪਾ ਕੇ ਦੇ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤੌਰਨਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਚੇਲੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ। ਜੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹਲੀਮੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਦਾਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਦੈਵੀ ਕਰਤਵ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਪੁੰਜਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਰਤਵ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਭਾਇਆ। ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ, ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਤੇ ਗੁਰਪਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਢੁਕਦੀਆਂ ਹਨ :

ਕਮਲ ਜਜੋਂ ਮਾਧਾ ਜਲ ਵਿਚ ਹੈ ਅਲੇਪ ਸਦਾ

ਸਭ ਦਾ ਸਨੇਹੀ ਚਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲੀ ਹੈ,

ਕਰ ਕੇ ਕਮਾਈ ਖਾਵੇ ਮੰਗਣਾ ਹਰਾਮ ਜਾਣੈ

ਭਾਣੈ ਵਿਚ ਵਿਪਦਾ ਨੂੰ ਮੰਨੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੈ,

ਸੂਅਰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂਦ੍ਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਚੌਕੀਦਾਰ

ਧਰਮ ਦੇ ਜੰਗ ਲਈ ਚੜ੍ਹੇ ਮੁਖ ਲਾਲੀ ਹੈ,

ਪੂਜੇ ਨੇ ਅਕਾਲ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵ

ਸਿੱਖ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਦਾ ਸੋ ਕਹੀਏ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਹੈ।

ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਵੀ ਨਿਆਂਸੰਗਤ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਅਕਾਲ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਨਿੱਜ ਸਵਾਰਥ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪੰਥ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਿਰਦਾਰ ਬਣਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? **ਅਪਨਾ ਬਿਗਾਰਿ ਬਿਰਾਨਾ ਸਾਂਢੇ** ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਕਿਵੇਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਜਾਣਾ ਪਰ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਛਿੜਕਣਾ, ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਤਲਾਸ਼ਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਜੋ ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਦੇ ਉਧਾਰ ਦਾ ਰੁਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣਾ ਸੀ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਉੱਚੇ ਇਖਲਾਕ ਵਾਲਾ ਕਿਰਦਾਰ ਘੜਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ, ਨਿੱਤਨੇਮ, ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਰਹਿਮਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਦਸ਼ਮਿਤ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪੰਜ-ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇਜ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਤੇਜ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਲਈ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪੰਜ-ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਨਿਆਰੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਆਰੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਸੰਚੇ ਵਿਚ ਢਲ ਕੇ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਕਿਆਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਧਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਹੀ ਨਿਰ-ਸਵਾਰਥ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਸ਼ਬਦੀਅਤਾਂ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਆਗੂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਘੜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਘੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਪੂਰਨ ਧਾਰਨੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ, ਨਿੱਤਨੇਮੀ, ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਸੇਵਾ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ, ਉੱਚੇ ਇਖਲਾਕ ਵਾਲੇ, ਕਥਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਬਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ **ਜਬ ਲਗ ਖਾਲਸਾ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ** ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਲਗੀਪਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇਜ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਰੰਬੀਆਂ ਨਾਲ ਖੋਪਰ ਲਹਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ

ਚੀਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਜੰਮੂਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਸ ਖਿਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਉਹੀ ਧਰਮੀਂ ਜਿਉੜੇ ਸਨ ਜੋ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਓ ਵਾਲਾ ਪੁਰਨ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੁਗਾ ਕੇ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕੱਠੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਸੈਦਾਨ ਨਾ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਜਜਬਾ ਦਿੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੁਗਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਨਾਇਕਾਂ, ਸੁਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈ ਕੇ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਹੋਣਾ, ਕੌਮ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਖਲਾਕੀ ਫਰਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਫਰਜ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ੨੦੦-ਸਾਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦਾ ਹਥਲਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਲੇਖ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਇੱਕੋ ਸਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਹੱਦ ਤਕ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥਲੇ ਅੰਕ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਜਸ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਫੈਲੇਗਾ, ਉੱਥੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਧਰਮੀਂ ਆਗੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਹੱਲਣਾ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ।

-ਸਤਿਵੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੁਲਪੁਰ
ਮੋ. +੯੧੯੯੯੯੮੮-੯੯੮੮

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਹਥਲਾ ਅੰਕ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚਲਦੇ ਲੇਖ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਅੰਕ ਤੋਂ ਇਹ ਨਿਰੰਤਰ ਛਾਪੇ ਜਾਣਗੇ।

-ਸੰਪਾਦਕ

ਸੂਰਬੀਰ ਬਚਨ ਕਾ ਬਲੀ : ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ

-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੜੁੰਗਰ*

ਤਬਦੀਲੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰਚੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਵਿਚ, ਕੌਮੀ ਤਥਾ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਸੁਭਾਅ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦੌਰਾਨ ਜੋ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਨੂੰਨ-ਏ-ਕੁਦਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀਆ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਮਹਾਬਲੀ ਸੂਰਮਿਆਂ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਮੁਨੀਆਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਹ-ਸਤ ਹੀਣ ਅਤੇ ਬੇਗੈਰਤ, ਅਣਖ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਣ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ, ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਕੋਰੇ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਭਰਮਾਂ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਅਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਏ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਬੈਠੇ। ਰਾਜਿਆਂ, ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਤਥਾ ਫਰਜ਼ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ, ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੨੨੨)

ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਸ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਅਤੇ ਫਲਸਫ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਤਾ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਦਾ ਅਮਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਨੀਵਿਆਂ ਦਾ ਉਥਾਨ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਕਰਨਾ ਤਥਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੯੯੮੮-੦੫੧੦੦

ਨੀਚਹ ਉਚ ਕਰੈ ਮੇਰਾ ਗੋਬਿੰਦੁ ਕਾਹੂ ਤੇ ਨ ਡਰੈ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੧੦੬)

ਅਜਿਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਦਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਮਨੁੱਖ ਤਥਾ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਘਾੜਤ, ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਅਤੇ ਨਮੁਨਾ ੧੯੯੯ ਈ। ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਕੰਮਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਹਿੱਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਰਬੰਸ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲੋਂ ਬੇਜੋੜ, ਨਿਰਾਲਾ, ਅਦੁੱਤੀ ਅਤੇ ਲਾਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ, ਮਰਜੀਵੜਾ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਨੇਕ, ਤਿਆਗੀ, ਧੁੰਨ ਦਾ ਪੱਕਾ, ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜਰਨੈਲ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ, ਆਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ, ਨਿਰਭੈਵ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਯੋਧਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ-ਫਰਜ਼ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ, ਅਰਦਾਸ ਉੱਤੇ ਸਾਬਤ-ਕਦਮੀ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਤਕਬਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਜਿਹੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ-ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜਤੰਤਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸੇਵਕਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੧੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (ਸੰਨ ੧੭੬੧) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਇਹ ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਅਤੇ ਮੂਣਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੇਲ੍ਹ ਕਲਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ (ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ) ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਹਾਲੇ ੧ ਸਾਲ ਹੀ ਬੀਤਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੯੧੯ (ਸੰਨ ੧੭੬੨) ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਅਠਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹਮਲਾ ਉਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੁੱਪ ਰੋਹੀੜਾ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੂੰ ਵਹੀਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਰਾਮ ਲਈ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਅਬਦਾਲੀ, ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਰਾਏਕੋਟ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਭਾਰੀ ਕੁਮਕ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਿਆ। ਖੂਨ-ਡੋਲੁਵੀਂ ਗਹਿਰਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਲੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁੜਗੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਵੱਡਾ ਘੱਲ੍ਹਾਰਾ' ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਜੰਗ

ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਟਰ ਸਿੰਘ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਇਲਾਜ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਭਾਪਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ (ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਲਕ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣੀ ਅੰਭ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਬਾਲਕ ਸੀ। ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ, ਸਵੱਈਏ ਤੇ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਆਦਿ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ ਪੌੜੀ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤੇ ਤਨ-ਮਨ-ਧਨ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ। ਅੱਜ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਰਲੀਆਂ ਹੀ ਮਾਂਵਾਂ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਜਨੀਕ ਮਾਤਾ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਸਸਤਰ-ਬਸਤਰ ਪਹਿਨ ਲਏ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਰਿਹਿਣ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹਿੱਤ ਸਭ ਝੰਜਟਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰ ਦਿੱਤੇ ਬਗੈਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਭ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਬਿਰਾਜੇ। ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਰਤੱਬ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਆਣਪ, ਦ੍ਰਿੜੁਤਾ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਉਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਲੱਗਭਗ ੩੦ ਕੁ ਵਰਿਊਆਂ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜਾਦਪੁਰ, ਮਾਜ਼ਰੀ, ਕੇਸਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸੀ। ੧੯੮੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ

ਸ. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲਦਾਰ ਬਣਿਆ। ੧੭੯੯ ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸੂਝਵਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ੧੮੫੭ ਬਿਕ੍ਰੀ ਅਰਥਾਤ ੧੮੦੦ ਈ. ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਲੂਕ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਉੱਥੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਜਾਗੀਰ ਲਈ। ੧੮੬੪ ਬਿਕ੍ਰੀ ਅਰਥਾਤ ੧੮੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਕਸੂਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੋ ਜੱਹਰ ਵਿਖਾਏ ਉਸ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੋਰ ਜਾਗੀਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਮਿਸਲ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਾਹੂਬਲ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭੈ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਦੀਆਂ ਫੁਲਕੀਆ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਲਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਸੀਮਾ ਸਤਲੁਜ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ੧੧ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੦੮ ਈ. ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਸੂਰ ਵਿਖੇ ਸਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਪੂਰਬ-ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਹੱਦ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤਕ ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਟਲਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਉੱਧਰ ਯਨਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜਰਨੈਲ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੀ ਨਿੱਤ ਵਧਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭੈਭੀਤ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਟਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਕਤੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਚਾਨਕ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧ ਗਏ ਸਨ। ਉੱਧਰ ਪੂਰਬੀ ਰਿਆਸਤਾਂ (ਫੁਲਕੀਆ) ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ

ਰਲ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਫਲਸਰੂਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਬਦਲਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤਾਜੀਆ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਲਟਨ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਾਜੀਆ ਕੱਢਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ-ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਪਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਾਜੀਆ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਕਾਰਨ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸੁਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਆ ਕੇ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਜਾਦੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੀਆਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਰ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ੧੯੦੯ ਈ। ਵਿਚ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੈਪਟਨ ਵਾਈਟ ਹੱਦਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਛਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਇਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਤੁਰ ਪਏ। ਪਿੰਡ ਚਾਊਂਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੈਪਟਨ ਵਾਈਟ ਦਾ ਕੈਪ ਲੱਗਿਆ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਜਥੇ ਦੀ ਲੋੜ ਲਈ ਉਹ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਦੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫਿਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਬਿਗਾਜੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲ

ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਸੇਵਕ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮੌਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਤਲਬ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਕੰਬਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਤਲਬ ਕਰਨਾ ਆਤਮਿਕ ਉਚਤਾ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਮਾਣੇ ਸਿੱਖ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਖਤ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਉੱਤਮ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ।

'ਮੁਲਤਾਨ' ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਸਿੰਘ ਦਰਿਆ ਵਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਲੁੰਡਾ ਦਰਿਆ ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਨਵੰਬਰ, ੧੮੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਟਕ ਦਰਿਆ 'ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਹਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਖੈਰਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੇਰਚੇ ਲਾ ਲਏ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨਾਖੇਰੀਆ ਦਾ ਜਥਾ ਅਟਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਭੇਜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਠਾਣ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਮਕਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਸਤਾ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਤੇ-ਰਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਨੱਸ ਗਏ। ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਅਟਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਖੈਰਾਬਾਦ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਜੋ ਕਿ ਫਤਿਹ ਖਾਨ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ। ੨੦ ਨਵੰਬਰ, ੧੮੯੮ ਈ. ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਹੀ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਭਰਾ ਦੌਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ੫੦,੦੦੦ ਰੁਪਿਆ, ਕਾਬਲੀ ਮੇਵੇ ਅਤੇ ੧੦੦ ਪਹਾੜੀ ਘੋੜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਲੀਆ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬਖਸ਼ਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ- ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਮੰਗ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ੧੮੯੯ ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਇਕ ਜਥਾ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਅੱਗੇ

ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਜੌਰੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਪੁਣਛ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਨ ਨੇ ਤਰੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਇਕ ਬਾਹੀ ਉਡਾ ਕੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਫੌਜਾਂ ਜਦੋਂ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਚੋਟੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਮਖਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਓਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਸਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਛਡਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ ਤਕ ਇਹ ਜਥਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਕਰ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਛੁਡਵਾਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਠਾਣ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੌੜ ਗਏ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਣੇ ਮੌਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਫੁਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਖਤਰੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉੱਥੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਹੀ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਵਾਰ ਝੱਲਦਾ ਸੀ। ਨਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਫਰਦੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਕੰਧ ਦੇ ਪਾੜ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਵਡਿਆ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ। ਨਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

ਆਗਾਹਾ ਕੁ ਤ੍ਰਾਂਧਿ ਪਿਛਾ ਫੇਰਿ ਨ ਮੁਹਡੜਾ॥

ਨਾਨਕ ਸਿੱਝਿ ਇਵੇਹਾ ਵਾਰ ਬਹੁੜਿ ਨ ਹੋਵੀ ਜਨਮੜਾ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੦੮੯)

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ੧੮੨੩ ਈ. ਵਿਚ ਪਿਸ਼ਾਵਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਮਲੇ ਦੀ ਮਖਰ ਸੂਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਛੱਡ ਕੇ ਯੂਸਫ਼ਜ਼ਈ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੇਹਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੌਲਵੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਸਰਹੱਦੀ ਪਠਾਣ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਅਟਕ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨੌਜ਼ਹਿਰਾ ਤੇ ਹਿਸਤ ਨਗਰ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ

ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਲਸ਼ਕਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ੨੫੦੦੦ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਜ਼ਮਾਨ ਖਾਨ ਤੇ ਸਮੰਦ ਖਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਫਰੀਦੀਆਂ ਅਤੇ ਖਟਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਲਸ਼ਕਰ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰ ਖੈਰਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੌਰਚੇ ਲਾ ਲਏ ਤਾਂ ਜੋ ਅਟਕ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੀ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਹਲਚਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਆਪ ਖੁਦ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ, ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਦਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅਟਕ ਵੱਲ ਕੁਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਅਟਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਖੈਰਾਬਾਦ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗੇ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬਣਾਏ ਮੌਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਸਾਉਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੇ ਵੀ ਸਥਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜ਼ਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਕੁਝ ਜਵਾਨ ਭੇਜ ਕੇ ਬੇੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਕਟਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਅਟਕ ਪਾਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਟਕ ਦਰਿਆ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਰੁੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਨਵਾਂ ਪੁਲ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਆ ਕੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਅਟਕ ਪਾਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਿਰ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਖੌਲਣ ਲੱਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅਟਕ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠਿਲ੍ਹ ਪਏ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਜਾਨਾਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੀ ਭੇਟ ਵੀ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇੱਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸ਼ਾਨਾਮੱਤੀ ਘਟਨਾ ਹੋ ਨਿੱਬੜੀ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਅੱਜ ਹਰ ਯੋਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜੂਤਾ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਅਦਭੁਤ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਖਟਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਹਿੱਲ

ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਗਾਜ਼ੀ ਨੱਠ ਉਠੇ। ਇੰਨੇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਨੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਗਾਜ਼ੀ ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਤੇ ਖੈਰਾਬਾਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੁਝ ਨਫਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲਗੀਆਂ। ਅਕੌੜੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਰਸਦ-ਪੱਠੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਕਈ ਸੂਹੀਏ ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੇ ਹਾਲ ਜਾਣਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਸੂਹੀਆਂ ਨੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਤਰਕਈ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੌਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗਾਜ਼ੀਆਂ 'ਤੇ ਛੇਤੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧ ਜਾਣਗੇ। ਦੂਜਾ, ਜੇਕਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਡਰ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਫੌਜ ਨੇ ਕੁਚ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਨ ਤਰਕਈ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਲਈ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਫੌਜ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੁੰਡਾ ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ ਅਟਕ ਦੇ ਕੋਲ ਦਰਿਆ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਅਜੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਰ ਅਜੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਹੀ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੁਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਕੁਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਉਲਟ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨਾ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਚ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੜੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਖੁਦ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੈਪ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦੱਸ ਕੇ ਰੁਕ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ

ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਤਾਂ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਬੜੀ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜੇ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੱਤਪਖਾਨੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਉੱਤੇ ਅਟ੍ਰੈਟ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਰੁਕਣਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਲਸਈ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਕ ਪਲ ਖਾਤਰ ਵੀ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਜੈਕਾਰੇ ਗੁਜ਼ਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਤਰਕਈ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲੱਗੇ। ਸਾਹਮਣੇ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਗਾਜ਼ੀ ਮੌਰਚੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉੱਤੇਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈਂ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋ॥ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ-ਤੱਤਪਖਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਕਾਹੂੰ ਕੇ ਭਰੋਸੇ ਹੈ ਜ਼ਮੀਨ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਬੀਚ ਕਾਹੂੰ ਕੇ ਭਰੋਸੇ ਜ਼ੋਰ ਚਾਕਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਪੈ।
ਕਾਹੂੰ ਕੇ ਭਰੋਸੇ ਚਾਰੁ ਚਾਤੁਰੀ ਚਲਾਕੀ ਚੋਖ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇ ਏਕ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਪੈ।

ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਰਾਜ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬੰਦੂਕਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਥਾਂ ਵੈਰੀ ਦੇ ਮੌਰਚੇ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਭਜਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਦਾ ਹੱਲਾ ਵੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਇਕ ਤਾਂ ਫਾਸਲਾ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੌਰਚਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੁਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਗੋਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਲੱਗੀ। ਘੋੜਾ ਉਥੋਂ ਹੀ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹਾਥੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲਗੇ। ਮੌਰਚਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਕੇ ਜ਼ਹਾਦੀਆਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਓਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਤਾਬ ਨਾ ਝੱਲਦੇ ਹੋਏ ਗਾਜ਼ੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨੱਠਣ ਲੱਗੇ ਪਰ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਹੋ ਕੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸ ਕਟਾਵੱਢੀ ਵਿਚ ਆ ਵੜੇ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ। ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਇਕ ਪਠਾਣ ਨੇ ਚਟਾਨ ਦੇ ਉਹਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ੪ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾਗ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ, ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛਾਤੀ

ਵਿਚ ਵੱਜੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਖਮ ਡੂੰਘਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੰਜੋਆ ਕਰ ਕੇ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਗਾਜ਼ੀ ਘਬਰਾ ਗਏ ਤੇ ਜਿੱਪਰ ਮੂੰਹ ਆਇਆ ਉਪਰ ਨੱਠ ਤੁਰੇ। ਇਕ ਹੋਰ ਨੱਸਦੇ ਜਾਂਦੇ ਪਠਾਣ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਵਿੱਚੋਂ ਫਾਇਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੋਲੀਆਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੋਰੇ ਵਿਚ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਾਇਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

ਜਉ ਤਉ ਧੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥
ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੪੧੨)

ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਜਿੱਤ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ-ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾਨੀ ਚੇਤੈ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ, ਬਿਰਖੀ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵਈ ਜਨ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ॥ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜ ਕੇ ਸਿੰਘ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ-ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਡਕ ਸਰੀਰ ਪਾਸ ਗਏ ਤਾਂ ਮਹਾਂਬਲੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਹੰਡੂ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਇਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਅਤੇ ਘਾਟ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਲਦੀ ਕਾਲਵੱਸ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ। ਫੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪੈ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਅ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਪਰੰਗ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪਿਆ ਜੋ ਧਿੱਛੇਂ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਦਰਿਆ ਲੁੰਡੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਯਾਦਗਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਨੌਜ਼ਹਿਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਇਸ ਯਾਦਗਾਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰਨ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ■

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ

-ਐਡ. ਗੁਰਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ*

ਰੂਹਾਨੀਅਤ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਹੀ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਕੇ ਰੱਬੀ ਪੈਗਾਮ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਸੋਮਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਸ ਸਮ੍ਝੂਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਲੋਅ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬੁਝਣ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਆਏ ਪਰ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਚਕਾਚੋਂਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਐਸੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀ ਰਹਿਣਗੇ।

ਜੋਰ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਦਾ ਜਿਕਰ ਸੁਣ ਲਓ, ਹੈਸੀ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਗ ਯਾਰੋ।

ਇਕ ਨਾਮ ਗਰਾਮੀ ਸਰਦਾਰ ਭਾਰਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਮਾਨਿੰਦ ਪਲੰਗ ਯਾਰੋ।

ਮਸਤ' ਜੰਗ ਦੇ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਰਹਿੰਦਾ, ਮਸ਼ੂਰ ਜਹਾਨ ਅੰਦਰ।

ਫੂਲਾ - ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਨਿਹੰਗ ਯਾਰੋ ॥੧੩॥ (ਕਾਦਰਯਾਰ)

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧੰਨ ਜੀਓਂ ਤਿਹ ਕੋ ਜਗ ਮੈਂ ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈਂ ਜੁਧੁ ਬਿਚਾਰੈ ॥ ਦੇ ਪਾਵਨ ਗੁਰਵਾਕ ਨੂੰ ਸਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੁਤਾਬਕ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਕਿਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਛਡਿਆ ਜਾਏ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਿਸ ਵੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਹ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੇ ਦੋ ਪੱਖ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਤੌਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਇਕ ਸੂਰਮੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆਏ ਜਦੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੁਗਲ-ਪਠਾਣ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਫਿਰੰਗੀ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪੰਥ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਇਕ ਤਿਕੋਨੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ

*santsipahi@gmail.com, Ph. +19736990950

ਉਲੜਇਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ੧੯੧੮ ਈ. ਦੀ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (੧੭੯੧-੧੮੨੩ ਈ.) ਦੀ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਠੱਲ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ (੧੭੯੧-੧੮੩੨ ਈ.) ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ।

ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ, ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਅਤੇ ਪੈੜਾਂ ਸਿਰਜੀਆਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੇ ਇਹ ਐਸੇ ਦੋ ਪੈਮਾਨੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਕੌਮੀ ਸਿਹਤ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਜੈਕਾਰ ਗਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੇਵਲ ਇਕ ਰਸਮ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮੇਚ ਦਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਦਾਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ ਪਰ ਕੇਵਲ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਮਾਤਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਫਖਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਬੱਤੋਰ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਿਹੜਾ ਸਿਰੜ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜੂਤਾ ਵਿਖਾਈ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਲ ਤਕ ਇਕ ਐਸੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਹੇਗੀ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮਾਪਦੰਡ ਤੋਲਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਰ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਲਏ ਗਏ ਨਿਰਣੇ ਨਾਲ ਨਾਪੇਗਾ।

ਮੌਰਾਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਐਲਾਨਿਆ। ਉਸ ਮੰਜ਼ਰ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਕਵੀ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਮਾਨ' ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਹਾਰਾਜੇ ਉਤੇ

॥ ਦੋਹਿਰਾ ॥ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਖਤ ਤੋਂ, ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਹਜ਼ੂਰ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ, ਵੱਡਾ ਸੂਰਬੀਰ, ਲੋਕ ਰਹਿਣ ਭੈ ਭੀਤ, ਜਿਸ ਦੇ ਰੁਹਬ ਤੋਂ,

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸਾਨ, ਸਾਹਵੇਂ ਤੁੱਛ ਸੀ, ਵਾਂਗ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਆਨ, ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ,

ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ, ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਉੱਚੀ ਕਿਹਾ ਵੰਗਾਰ, ਇਉਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ,

"ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਫਰਮਾਨ, ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਦਾ", "ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਐਲਾਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। "

ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀਸ ਝੁਕਾਂਦਿਆਂ ਆਪਣਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼, ਸਜ਼ਾ

ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਂ। ”

“ਮੈਂ ਹਾਂ ਤਾਬਿਆਦਾਰ, ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦਾ” ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਰਕਾਰ, ਸਜ਼ਾ ਮਨਜ਼ੂਰ
ਇਹ ਹੈ ਅਦਬ ਅਦਾਬ, ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਵਸਦਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ, ਇਹਦੀ ਮਿਹਰ ਥੀਂ।
ਐਸਾ ਮਹਾਂ ਦਲੇਰ, ਜਿਹਾ ਸਨਿਮਰ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੂਲਾ ਸੇਰ, ਸੇਵਕ ਪੰਥ ਦਾ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਲ ਤਕ ਕੈਮਰੇ ਦੀ ਆਮਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਪਰ
ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਮੁਸੱਵਰ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨਵਸ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ
ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੇਂਟਿੰਗ ਗੀਮਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਮਿਊਜਿਯਮ
ਆਫ ਏਸ਼ੀਅਨ ਆਰਟਸ, ਪੈਰਿਸ, ਡਰਾਂਸ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ
ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਪੁਰੇ
ਜਾਹ-ਓ-ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਅਸਤ੍ਰ-ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹਨ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਫਿਰੰਗੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ notorious
ਇਸਤਿਆਲ ਪਸੰਦ ਜਾਂ ਅਮਨ ਲਈ ਖਤਰਾ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ
ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਦੇ ਚੱਕਰ ਬਹੁਤ ਹੀ
ਖਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਹਨ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਾ ਲੱਗੇ ਪਰ ਤਮਾਸ਼ੀਨ ਲਈ ਜਾਨ-ਲੇਵਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ
ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਸੇ ਰੂਪ
ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਦੀਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਅਕਾਲੀ
ਬਾਬਾ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚਿੱਤਰ
ਦੀਵਾਰ 'ਤੇ ਉਕਰਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ
ਤੱਥ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਕੇਵਲ ਵਿਖਾਣ ਮਾਤਰ ਜਾਂ ਦਿਖਾਵਟੀ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਬਲਕਿ ਇਹ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮਿਆਨ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਭੱਥੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਮਾਰੂ ਅਸਤ੍ਰ ਚੱਕ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਹ
ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ
ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਚੱਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ
ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ-ਵਿਹੀਣ ਕਰਨ
ਦਾ ਅਮਲ ਸੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਆਵਨੁ ਜਾਨੁ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਬਨਾਇਆ ॥ ਪਰ ਆਵਣਾ ਉਸੇ ਦਾ ਸਫਲਾ ਗਣਿਆ
ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜਾਵਣਾ ਸਫਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵੀ
ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ:

ਅਉਰ ਨ ਮਾਗਤ ਹਉ ਤੁਮ ਤੇ ਕਛੁ ਚਾਹਤ ਹਉ ਚਿਤ ਮੈ ਸੋਈ ਕੀਜੈ ॥

ਸਸਤ੍ਰਨ ਸੋ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਭੀਤਰ ਜੂਝਿ ਮਰੋ ਕਹਿ ਸਾਚ ਪਤੀਜੈ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ)

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਿਤ੍ਰਾਰਥ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਨੂੰ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਮਿਸਰ ਹਰੀ ਚੰਦ 'ਕਾਦਰਯਾਰ' ਨੇ ਬਖੂਬੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾ-ਹੈਸੀਅਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਇੱਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦਾ ਸਿਪਾਹ-ਸਾਲਾਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਹੈਰਾਨ-ਕੁਨ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕਲੇ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲ ਵਧ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ। ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਉਂ ਅੱਜ ਫਿਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਜਉ ਤੁਹਿ ਸਾਧ ਪਿਰਮ ਕੀ ਸੀਸੁ ਕਾਟਿ ਕਰਿ ਗੋਇ ॥ ਖੇਲਤ ਖੇਲਤ ਹਾਲ ਕਰਿ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੋਇ ਤ ਹੋਇ ॥੨੩੯॥ ਇਸ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਸਾਹਿਬਜਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਵੀ ਤਾਂ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਸ਼ ਸੀ :

ਸੁਕਰ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਜ਼ਾਰਸਾਂ ਮੈਂ, ਦਿਓ ਹੁਕਮ ਚਲ ਵੜਾਂ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਵਿਚ
ਪਹਿਲੋਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਦੇ ਕੇ, ਰੱਖਾਂ ਤੀਰ ਨੂੰ ਚਿੱਲੇ ਕਮਾਨ ਦੇ ਵਿਚ
ਸਤਿ ਸਿਰੀ ਅਕਾਲ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ, ਮਾਰਾਂ ਖਿਚ ਕੇ ਸੀਨੇ ਪਠਾਣ ਦੇ ਵਿਚ।
ਕਾਦਰਯਾਰ, ਤੇਰੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਸਾਂ, ਰਹਿਸੀ ਨਾਮ ਤਦ ਮੇਰਾ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵਿਚ॥੧੫॥

ਸਹਿਜੇ ਅਨੁਮਾਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਕੀ ਬੀਤ ਰਹੀ ਹੋਏਗੀ।

ਹੁਣ ਪਠਾਣ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਬਾਣੇ ਅਤੇ ਸਿਆਹ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕਲੇ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲ ਵਧੇ।

ਤੋਏ ਤਰਫ ਦੁੱਰਾਨੀਆਂ ਰਵਾਂ ਹੋਇਆ, ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਤਨਹਾ ਯਾਰੋ।

ਡਾਢੀ ਸਕਲ ਮਤਵਾਲੀ ਸੀ ਖੋੜ ਵਾਲੀ, ਨਾਲ ਪਹਿਨੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਹੈ ਕਾਲੀ ਯਾਰੋ।

ਖੂਨੀ ਅੱਖੀਆਂ ਕਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ, ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਚੋਵਦੀ ਕਹਿਰ ਦੀ ਲਾਲੀ ਯਾਰੋ।

ਕਾਦਰਯਾਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਫੀਲ ਉੱਤੇ, ਟੁਰਿਆ ਮੌਤ ਦੇ ਵੱਲ ਸਵਾਲੀ ਯਾਰੋ॥੧੮॥

ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਾਦਰਯਾਰ ਨੇ ਇਕ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਸਤ ਚਾਲ ਵਿਚ ਬਿਰਕਦੇ ਹਾਥੀ (ਫੀਲ) ਦੇ ਉੱਤੇ ਬੇ-ਖੋੜ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੇ

ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣੇ:

ਕਾਫ਼ ਕੰਬਦੀ ਪਈ ਜ਼ਮੀਨ ਯਾਰੇ, ਜਿੱਥੇ ਫੀਲ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਪੈਰ ਧਰਦਾ।

ਹੋਸੀ ਖੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਾਥੀ, ਵਿਚ ਲੜਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੀ ਕਹਿਰ ਕਰਦਾ।

ਤਿਵੇਂ ਬਰਕਦਾ ਚੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ ਦਰਿਆ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤਰਦਾ।

ਕਾਦਰਯਾਰ ਬੇ-ਖੌਫ਼ ਸਰਦਾਰ ਬੈਠਾ, ਜਿਵੇਂ ਫਿਰ ਲਹੌਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦਾ।

ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਉਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕੱਲੇ ਅਕਾਲੀ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗਹਿਰਗੱਚ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਖੀਰ
ਵਿਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ।

ਜੰਗ ਦੇ ਬਾਅਦ ਅਣਗਿਣਤ ਲੋਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ
ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ :

ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹਟਾਵਦਾ ਆਪ ਮੁਰਦੇ ਐਸਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਖਾਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜੀ।

ਬਿਸੀਆਰ ਤਲਾਸ ਦੇ ਬਾਦ ਯਾਰੇ, ਪੁੰਜੀ ਆਸ ਸਭ ਦੀ ਆਖਰ-ਕਾਰ ਹੈ ਜੀ।

ਕਾਦਰਯਾਰ ਨਿਕਾਲਿਆ ਢੇਰ ਹੇਠਾਂ* ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜੀ ॥੩੧॥

ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉੱਥੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਵਾਈ। ਅਕਾਲੀ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰ ਕੇ
ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ ਪਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਔਖੇ ਪਰਚੇ ਪਾ ਗਏ :

ਜੇ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਮਰਦਿਆਈ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਦੁਹਾਈ ਯਾਰੇ

ਕਰੇ ਸੁਕਰ ਅਕਾਲ ਦਾ ਫੌਜ ਸਾਰੀ ਲਾਸ਼ ਘੁੱਟ ਕੇ ਗਲੇ ਲਗਾਈ ਯਾਰੇ।

ਸਭ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਨਦੀ ਹੰਝੂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਗਾਈ ਯਾਰੇ

ਕਾਦਰਯਾਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਏਥੇ ਜਾਏ ਸਮਾਧ ਬਣਾਈ ਯਾਰੇ ॥੩੨॥੬॥

॥ਖਤਮ ਸੁਦਾ॥

ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਢੂਲਾ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ
ਵੇਖਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ
ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਮੰਨ ਬਤੌਰ ਇਕ
ਸਿੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਹੈ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੇ
ਭਵਿੱਖ ਦਾ। ■

*ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਜੁਝਾਰੂ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰਾ-ਮਾਰੂ ਜੰਗ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੬੧ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਸ਼ੀਹਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਸ. ਈਸ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕੁੱਪ (ਕੁੱਪ ਰਹੀੜਾ) ਨੇੜੇ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸ. ਈਸ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਸੁਆਸ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਨਾਬਾਲਗ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਹੂਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਣ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਹੋਏ, ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਧੀਨ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰਪਾਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਆਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੁਲਾਈ ੧੭੬੮ ਈ. ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ 'ਸਰਕਾਰ ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਅਕਾਲੀ

*ਮੁਖੀ, ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ- ੧੪੦੦੦੨; ਮੋ: +੯੧੯੮੨੨੦-੨੪੩੨੨

ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜਾਣਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਸੁਭ ਸ਼ਗਨ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਮਿਸ਼ਾਲਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਾਹ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਕਰੜਾਈ ਨਾਲ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਲੜਪੁਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ ੧੯੦੯ ਈ. ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਧੀ ਕਰਨ ਆਏ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ਤਾਜ਼ੀਆ ਕੱਢਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਜਲ੍ਹਸ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਜਲ੍ਹਸ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦੇਣ ਕਿ ਇੱਥੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸੱਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਏ ਤਾਂ ਤਾਜ਼ੀਏ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਝਗੜਾ ਸੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਉੱਥੇ ਆਉਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਦੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਬੰਧੀ ਦੂਜੀ ਘਟਨਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਮੌਰਾਂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ

ਸਜਾ ਲਵਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਲਗਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ੧,੨੫,੦੦੦ ਰੁਪਏ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੌਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਖਾ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਖੀ ਤੋਂ ਔਖੀ ਘਾਟੀ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ, ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਸਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਵੈਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਖੌਫ਼ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ੧੯੦੨ ਈ. ਵਿਚ, ਕਸੂਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਈ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨੇ ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਜਾਪਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਹੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ੧੯੦੯ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਆਪਣੀ ਛੋਜੀ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਢੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਸਰਵੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਖਬਰ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਕਸ਼ੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਉਸ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵੱਲ ਕੁਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੱਤੇਕੀ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਛੋਜਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਇਹ ਝਗੜਾ ਨਿਪਟਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਪਰ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਢੂਲਕੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਥੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਮੱਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਪਰ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ

ਜੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਨਾ ਸਕਣ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਵਾਪਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਆਖਰੀ ਯੁੱਧ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕਾਬੁਲ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੩੦,੦੦੦ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਹਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾ ਕੇ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਲਖਈਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਯੁੱਧ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਹ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਜਮੌਰਦ ਦੇ ਕਿਲੇ 'ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ੧੪ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੩ ਈ। ਨੂੰ ਹੋਈ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਗੀਰ ਲਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬੁਰਜ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੇਹਲ ਸ਼ੀਹਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਰਾਤਨ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬੋਹੜ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਖੂਹ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਲਗ-ਪਗ ੨੦੦ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਗੁਰਧਾਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸੰਗਤ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। ■

ਅਕਾਲੀ ਆਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਅਭਿਆਸੀ ਕਿਰਦਾਰ : ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

-ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ*

‘ਅਕਾਲੀ’ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਕਾਲ ਨਾਲ ਹੈ। ‘ਅਕਾਲ’ ਦੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥ ਹਨ-ਕਾਲ-ਰਹਿਤ, ਮੌਤ-ਰਹਿਤ, ਨਾਸ਼-ਰਹਿਤ, ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ‘ਅਕਾਲ’ ਸਬਦ ਪਰਮਸਚ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਉਹ ਸ਼ਬਦੀਅਤ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲ ਜਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ-ਭੈਅ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ/ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਸੋਚ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਆਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ-ਕਿਰਦਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਮਲੀ ਝਲਕਾਰਾ ਛੁੱਲ੍ਹ ਛੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਭੈਅ ਤੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ, ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ-ਮਾਸੂਮਾਂ ਅਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰੂਰ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੂਝਣ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਅਕਾਲੀ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਸਲੀਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੱਤਾਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਹਸਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ:

-ਸਜਣੁ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਸਿਰਿ ਸਾਹਾਂ ਦੈ ਸਾਹੁ॥

ਜਿਸੁ ਪਾਸਿ ਬਹਿਠਿਆ ਸੋਹੀਐ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਵੇਸਾਹੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੪੨੯)

-ਰਾਜਨ ਕੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰਾਜਨ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ

ਐਸੇ ਰਾਜ ਛੋਡਿ ਅਉਰ ਦੂਜਾ ਕਉਨ ਧਿਆਈਐ॥ (ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਮਰਜ਼ੀਵੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਸੁਰਬੀਰ ਹਨ-ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਮੁਜਸ਼ਮੇ, ਨਿਧੜਕ ਯੋਧੇ - ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਹੜੇ ਜਾਬਰ-ਜਰਵਾਣਿਆਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂੰਦ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮੌਜ-ਮਸਤੀਆਂ ਮਾਣਨ ਵਾਲੇ ਲਾਪਰਵਾਹ ਅਤੇ

*ਡਾਕਿਕਟਰ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ, ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਅਡਵਾਂਸਡ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਸਿਖਿਜ਼ਮ, ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ (ਪਟਿਆਲਾ)- ੧੪੨੦੨੧; ਮੋ. +੯੧੯੨੨੦੨੨੨੨੫

ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾ ਕੇ ਹੱਕ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹਰ ਫਰੰਟ ਉੱਤੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤਕ ਲੜਦੇ ਰਹੇ।

‘ਦ ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਸਿਖਿਇਜ਼ਮ’ (ਸੰਪਾ. ਪ੍ਰੋ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ) ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੬੧ ਈ. ਵਿਚ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਗਰ ਮੁਣਕ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ, ਜੋ ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੌਰਾਨ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸਖਤ ਫੱਤੜ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਜਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤਰ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਮਿਸਲ ਦੇ ਇਕ ਜਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ (ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਸੌਂਪਦੇ ਹੋਇਆਂ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸਮਝ ਕੇ ਪਾਲਣਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।

ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਯੋਗ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤੱਬਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਿਤਰ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਇਹ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚਾ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੌਨੋਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਧੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਉਪਰੰਤ ਘਰ-ਬਾਰ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ, ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੱਘ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ‘ਅਕਾਲ’ ‘ਅਕਾਲ’ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗੁੰਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਪੰਥਕ ਦਲ ਦੇ ਨਿਧਕ ਤੇ ਸਿਰਲੱਘ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਇਖਲਾਕ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਤੇ ਬੇਬਾਕ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ‘ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਬਾਗ ਦਾ ਸੁਗੰਧੀ ਭਰਿਆ ਫੁੱਲ’ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰੀਬਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ, ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਸੀ। ਇਹੋ ਵਜੂਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨੌਜਿਹਿਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ

ਬਣੀ 'ਯਾਦਗਾਰ' ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਤੀਰਥ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਿੰਘਾਂ (ਨਿਹੰਗਾਂ) ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਮਦਾਮ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਅਕਸਰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ੧੯੦੦ ਈ. ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨਮਤੀ ਰਹੁਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸਦਰ-ਮੁਕਾਮ, ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਬੁਰਜ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਬਦਾਇੰਤਜ਼ਾਮੀ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ੧੯੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਭਰਾ-ਮਾਰੂ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਨੂੰ ਟਾਲ ਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ-ਸਲਾਮਤੀ, ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੌਂਪਣਾ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਮੁਤਾਬਕ ਜਾਗੀਰ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਿਆਣਪ ਭਰੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਇਸ ਕਦਰ ਵਧ ਗਈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰੇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਨ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜੰਗਾਂ (ਕਸੂਰ, ਅਟਕ, ਮੁਲਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਜ਼ਾਰਾ, ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਆਦਿ) ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਮੋਹਰੀ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਕਾਲੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਸੱਚੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ

ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਖਸੀ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਮਨਮਾਨੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨੂੰ ਬੇਬਾਕੀ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਸਹਿਤ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਠੀਕ ਕਰਵਾਇਆ। ਪੰਥਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਅਫਗਾਨਾਂ, ਡੋਗਰਿਆਂ, ਫਰੰਗੀਆਂ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ੧੯੦੯ ਈ. ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਆਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਾਜ਼ੀਏ ਦਾ ਜਲੂਸ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਗਿਓਂ ਲੰਘਾਉਣ ਦੀ ਅੜੀ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਖਲ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਟਲ ਗਿਆ ਪਰ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਸੰਧੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਕਾਰਨ ਇਕ ਵਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪੰਥਕ ਕਾਜ ਲਈ ਸੁਨੋਹਾ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਮਤਭੇਦ ਭੂਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰਤ ਆਏ।

ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ੧੯੨੩ ਈ. ਵਿਚ ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਸਰਹੱਦੀ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਦਿਖਾਈ ਬਹਾਦਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਾਸਾਨੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਹਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਪਾਸਾ ਹੀ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇੱਥੇ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣਾ ਉੱਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਅਜੀਮ ਖਾਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਲੰਡੇ (ਕਾਬਲ) ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆ ਡਟਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ੧੩ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਈ. ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਕਿ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਵੇ। ੧੪ ਮਾਰਚ ਦੀ ਸਵੇਰ ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਕਿ ਰਾਤੀਂ ੪੦ ਤੋਂਹਾਂ ਸਮੇਤ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੋਰ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ

ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਲੜਾਈ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ‘ਸੋਧੇ ਅਰਦਾਸੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ’ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸੌ (੮੦੦ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਅਤੇ ੨੦੦ ਪੈਦਲ) ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ।

ਇਹ ਵੇਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੜਨ ਦਾ ਤੁਰੰਤ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਲੜਦਿਆਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਪਰ ਉਹ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਇਕ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਥੀ ’ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਲੱਗੇ। ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਐਸੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਅਫਗਾਨ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜ ਨੱਸ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਜੱਹਾਦੀ ਵੱਲੋਂ ਛੁਪ ਕੇ ਚਲਾਈ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੇਤੁੰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੱਟ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਵਾ ਲੱਖ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੁਆਰਾ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਐਸਾ ਜਜਬਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਜੁੱਗੋ ਜੁੱਗ ਸਾਡੇ ਲਈ ਰੋਸ਼ਨ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਅਕਾਲੀ ਅਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਅਭਿਆਸੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ, ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਬਥਾਂ ਅਤੇ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ■

ਨਾਮ ਜਪੋ, ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖ

-ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਇੱਬਣ ਕਲਾਂ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ, ਕਲਗੀਧਰ, ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਫਸਲ (ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ), ‘ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਾਨੂੰ ਵੱਢਦਾ ਅਸੀਂ ਦੂਣ ਸਵਾਏ ਹੋਏ’, ਤੇਗਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਪਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਫਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਟਹਿਕਦੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ— ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੬੧ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬੀਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬੀਜਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ‘ਧਮਧਾਨ’ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਸਦਨ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਮ-ਸ਼ਾਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ। ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ।

੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੯੮੮ ਈ. ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀਏ ਹਰ ਮੁਹਿੰਮ ਸਮੇਂ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਫੜ ਕੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਚੱਲਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ (ਹੈਂਡ ਕੁਆਟਰ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਫੜ ਕੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ— “ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਕਿਵੇਂ ਫੜੋਗੇ?” ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰੰਤ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ— “ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਫੜ ਲਵਾਂਗਾ।” ਅਗਲੇ ਨੇ ਫਿਰ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ— “ਜੇਕਰ ਪੈਰ ਵੀ ਵੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?” ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ— “ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਫੜ ਲਵਾਂਗਾ।” ਉਸਦਾ ਅਗਲਾ ਸੁਆਲ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੂੰਹ ਵੀ ਵੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰ ਜਿਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਵੇਗਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਚੁੱਕਣ ਲਈ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਦਾ ਉੱਚਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।” ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਰਜ਼ੰਦ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ’ਤੇ ਸਨ। ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ

*ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ: ਇੱਬਣ ਕਲਾਂ, ਝਬਲ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ- ੧੪੩੦੦੯; ਮੋ. +੯੧੯੮੮੦੯-੩੫੧੯

ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਨਿਡਰ ਤੇ ਸਿਰਲੱਬ ਸੂਰਮੇ ਸਨ। ਦੂਜਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਤੁਰੰਤ ਬਿਨਾਂ ਜਿਜਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਣ ਦੀ ਜੁਰਾਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਹਾੜੀ ਡੋਗਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨਗੇ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਰੰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਛਿੱਲ-ਮੱਠ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਏ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕੁਤਾਹੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਜਗ-ਜਾਹਰ ਮਿਸਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਇਮਲੀ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੋਰੜੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੜਾ ਸੁਣਾਉਣ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਥਕ ਜਜ਼ਬਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੰਵਰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਈ ਰਿਆਸਤੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਖਟਪਟੀ ਪੈ ਗਈ। ਕੁੰਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ੧੬ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੮੭੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਏਜੰਟ ਨੇ ਕੁੰਵਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਡਾ ਦਰ ਸਭ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਆਏ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣੋ ਰੋਕਦੇ ਨਹੀਂ। “ਕੁੰਵਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪਾਂਗੇ।” ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਏਜੰਟ ਡੇਵਿਡ ਅਕਟਰ ਲੋਨੀ ਦੀ ਖਾਨਿਓਂ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਖੜੀ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਾ-ਪੜ੍ਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਗੈਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਗੈਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਫੁੱਟ ਪੁਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੇ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਦੀਵਾਨ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਅਕਤੂਬਰ ੧੮੧੪ ਈ। ਨੂੰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਅਖੋਵਾਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ

ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲੈਣ ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਦੀ ਹੱਦ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਾਂਗੇ, ਬੇਸ਼ਕ ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਓ। ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮੀ ਮਹਾਪੁਰਖ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਾਪ ਦੇ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਂਗੇ। ਇਹੋ ਕੁਝ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਏਜੰਟ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵਾਂਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ 'ਤੇ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੁਕਮ ਭਿਜਵਾਇਆ। ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰੋ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿਣਗੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ, ਪੰਜਾਹ ਘੋੜੇ, ਦੋ ਹਾਥੀ, ਚੌਥੀ ਰਸਦ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਜਾਗੀਰ ਹੋਰ ਵਧਾਈ ਤੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਰਕਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ “ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਡਾਊਣੀ” ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਦਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੁਆਨ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਰੂਂ ਸੌ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥੰਮ੍ਹ ਹੀ ਸਨ।

ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਮਿਸਲ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਬਣੇ ਬੁੰਗੇ ਜੋ ਕਿ ੧੯੪੫-੪੬ ਈ. ਤਕ ਰਹੇ, ਇਹ ਬੁੰਗੇ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਬੁੰਗਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਉੱਚ ਵਿਆਕਰਨਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ, ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ,

ਗੁਟਕਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਹੋਈ।

ਇੱਥੇ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ। ਇਸ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਤਫਸੀਲ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ— ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਵੰਸ਼ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਹੰਗ ਭੁਜਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਇਕ ਪੰਛੀ ਝਾਤ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਡੀਲ-ਡੌਲ ਵਿਚ ਸੋਹਣਾ ਨਕੋ ਨਕ ਬਲ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਸੁਡੋਲ ਸਰੀਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤਿ ਪਰੀਪੂਰਨ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਇੰਨਾ ਤੇਜ਼ਵਾਨ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਦੋਖੀ ਵੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾਅ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਉਹ ਨਿਮਰਤਾ, ਪਿਆਰ, ਦ੍ਰਿੜੁਤਾ, ਸੂਰਮਗਤੀ, ਨਿਰਭੈਤਾ, ਨਿਰ-ਅਭਿਮਾਨਤਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਇਤਿਆਦਿ ਵੱਡੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਰ ਛਿਣ, ਹਰ ਪਲ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ■

ਪਿੰਡ ਵਿਛੋਆ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਝੰਡੇਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਿੰਡ ਵਿਛੋਆ ਤਹਿਸੀਲ ਅਜਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੨੨ ਸਤੰਬਰ, ੨੦੨੨ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੩੯ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਮਕਸਦ ਤੇ ਮਹਾਤਮ

-ਸ. ਬੀਰ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜੋ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਕਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼, ਸਵੇਰੇ ੨:੪੫ 'ਤੇ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਪੀ. ਟੀ. ਸੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਟੀ. ਵੀ. ਚੈਨਲ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਬੈਠੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁਚਾਰੂ ਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਉੱਦਮ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਗਿਆਤਾ, ਪੰਥਕ ਰਵਾਇਤਿਾਂ ਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕਥਾਵਾਚਕ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰੀ ਸਿਰ, ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ, ਬੜੇ ਆਦਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਤੇ 'ਹੁਕਮਨਾਮਾ' ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਾਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਥਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਗੁਣਵਾਨ ਕਥਾਵਾਚਕ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੱਦੇ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕਥਾ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਅਨੁਸਾਰ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਵਿਖਿਆਨ ਦੀ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਅਰੰਭ, ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਿਰਾਜਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਗਮਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਭੇਖੁ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ।

ਪਹਿਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ।
 ਉਲਟੀ ਗੰਗ ਵਹਾਈਓਨਿ ਗੁਰ ਅੰਗਦੁ ਸਿਰਿ ਉਪਰਿ ਧਾਰਾ।
 ਪੁਤਰੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਲਿਆ ਮਨਿ ਖੋਟੇ ਆਕੀ ਨਸਿਆਰਾ।
 ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰੀਐ ਹੁਇ ਰੁਸਨਾਈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ।
 ਗਿਆਨੁ ਗੋਸਟਿ ਚਰਚਾ ਸਦਾ ਅਨਹਦਿ ਸਬਦਿ ਉਠੇ ਧੁਨਕਾਰਾ।
 ਸੇਦਰੁ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪੁ ਉਚਾਰਾ।

ਗਰਮਤਿ ਭਾਰ ਅਥਰਬਣਿ ਤਾਰਾ॥੩੮॥

(ਵਾਰ ੩੮:੧)

ਇਹ ਬੜੀ ਰੌਚਕ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਦ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੂਲਾ ਕੀੜ, ਪ੍ਰਿਥੀਮਲ, ਰਾਮਾ, ਮਾਲੋ, ਮਾਂਗੋ, ਕਾਲੂ, ਭਗਤਾ ਓਹਰੀ, ਸੀਹਾਂ, ਫਿਰਣਾ, ਗੱਜਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋ ਸਕੇ ਭਰਾ ਖੇਡਾ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਾ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਅਰਜ ਕੀਤੀ ਕਿ— “ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਬਾਣੀ, ਜੋ ਆਪ ਗਾਇਨ ਕਰ ਕੇ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ, ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਲ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝਾਵਣ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।” ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਵਿਖਿਆਨ ਦੇ ਮਹਾਤਮ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੇਰ ਕਥਾ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਾ ਆਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ‘ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਘਰੁ ੪’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :

ਕਿਰਤਿ ਕਰਮ ਕੇ ਵੀਛੜੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਮੇਲਹੁ ਰਾਮ॥

ਚਾਰਿ ਕੁੰਟ ਦਹ ਦਿਸ ਭ੍ਰਮੇ ਬਕਿ ਆਏ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਾਮ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੩੩)

ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਵਖਿਆਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਮਹਾਤਮ ਨੂੰ ‘ਰਾਗ ਗਉੜੀ’ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ :

ਸਭ ਤੇ ਉਤਮ ਹਰਿ ਕੀ ਕਥਾ॥

ਨਾਮ ਸੁਨਤ ਦਰਦ ਦੁਖ ਲਥਾ॥

ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸੰਤ ਰਿਦ ਵਸੈ॥

ਸੰਤ ਪ੍ਰਤਾਪਿ ਦੁਰਤੁ ਸਭ ਨਸੈ॥

ਸੰਤ ਕਾ ਸੰਗੁ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਈਐ॥
 ਸੰਤ ਕੀ ਸੇਵਾ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ॥
 ਨਾਮ ਤੁਲਿ ਕਛੁ ਅਵਰੁ ਨ ਹੋਇ॥
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਪਾਵੈ ਜਨੁ ਕੋਇ॥

(ਅਰਥਾਤ : ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੋਸ਼ਟ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਭ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਤੇ ਪੀੜਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਬਦ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਸਾਧੂ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ ਹੈ, ਸਾਧੂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਤਪ ਤੇਜ ਕਾਰਨ, ਪਾਪ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਮਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੇਵਲ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਰਾਬਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ। ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਕੋਈ ਵਿਰਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਵਿਖਿਆਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ, ਜੋ ਨੌੜੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ੫੭ ਸਲੋਕ ਪੇਖੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਰਕ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੌਜੂਦ ੪੯ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਭਾਗੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਥਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸੇਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਕਥਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਗੁਣ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਤੱਥ 'ਕਬਿਤ ਭੇਦਾਵਲੀ' ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹਨ ;

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਧਾ ਕਰਿ ਸੁਚ ਸੇਵਕ ਨਿਜ ਜਾਨ।
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਮਿ੍ਰਗੇਸ਼ ਕੌ ਅਰਥ ਪਛਾਏ ਮਾਨ॥

ਤਿਨ ਤੇ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਢੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਤਿ ਧਾਰਿ।
 ਗਯਾਨੀ ਸੰਗਯਾ ਜਗਤ ਮੈਂ ਵਿਦਤ ਭਈ ਸੁ ਅਪਾਰ॥
 ਤਿਨ ਕੇ ਦੈ ਸੂਰ ਪ੍ਰਗਟ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਾਸ ਮਿਗੋਸ।
 ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗਯਾਨੀ ਦੁਤੀ ਮਨੋ ਵਯਾਸ ਜਸ ਏਸ॥
 ਸੁਧਾਸਰੇ ਹਰੀ ਮੰਦਰੇ ਕਬਾ ਰੀਤਿ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ।
 ਬਾਸੁਰ ਚਤੁਰਥ ਜਾਮ ਮੈਂ ਸ੍ਰੌਤਾ ਸੁਨਿ ਸਭ ਪੰਥ॥   (ਕਵਿਤ ਭੇਦਾਵਲੀ)

ਉਪਰੋਕਤ ਦੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ, ਇਸ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਚਲਣ ਸੱਖਣਾ ਰਹੇਗਾ ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਲੋਂਦੇ ਪਹਿਰ ਕਥਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਹਾਨ ਕਬਾਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਉਕਤ ਦਰਜ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨੀ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ— ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਤਕੜੇ ਜੋਧਾ ਪੁਰਖ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਸੇ ਅੱਖੇ ਸਮੇਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਮਦਾਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਤਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਕੇ, ਧਰਮ ਵਿੱਦਿਆ, ਕਥਾ ਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ’ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ, ਲੋਂਦੇ ਪਹਿਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਸਰਾ ਕੰਮ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਲਈ ਸੋਨੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੂਰਬੋੜੀ ਬਾਹੀ ’ਤੇ ਨਿਮਨ ਦਰਜ, ਇਕ ਖੁਤਬਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ;

“ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੀ ਸੂਰਨ ਕੀ ਅਰ ਸੰਗ ਸੁਪੇਦ ਕੀ ਬਡਭਾਗੀ ਜਾਣਕੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਹਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੌਂ ਕਰਾਈ ਮਾਰਫਤ ਸ੍ਰੀ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗਯਾਨੀ ਜੀ ਕੀ”

ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਦੇ ਗੁਣ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਬੋਧ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਪ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਚੂੜਾਮਣੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ‘ਵਿਦਯਾ ਦਾਤਾ’ ਵੀ ਸਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ

‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਵਖਿਆਨ ਦੀ ਪੱਧਤੀ, ਲੱਗਭਗ ੫੦੦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਅਨੂਰੂਪ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਤਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਖੀ-ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ, ਧਰਮ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਰੂਹ ਤਕ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਕਥਾ-ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਸਮਾਂ-ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ੀ ਵਸੀਲਾ ਤੇ ਕਰਮਵਾਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਵਖਿਆਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵਕਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਮਬਨੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸੰਵਾਰਨ, ਨਿਖਾਰਨ ਤੇ ਬਿਬੇਕਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸ਼ੁਸਾਰ ਅੱਜ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਖਾਲਸਈ ਚਿੰਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਤੇ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀ ਪੁਖਤਾ ਨਿਸ਼ਾਨ-ਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ, ਸਹਿਰਾਵਾਂ ਤੇ ਬਰੇਤੀਆਂ ਵਿਚ, ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉੱਤੇ, ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਵੱਸੇ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀ, ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਰੂਹ, ਸੁਰਤੀ ਤੇ ਸੋਝੀ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਆਸਥਾ ਦੀ ਰੁਹਾਨੀ ਭੁੱਖ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੀ ਸੁਆਂਤੀ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਿਅਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਸ਼ਬਦ’ ਹੀ ਰੁਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਤੇ ਆਖਰੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ, ਇਸ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਰੁਹਾਨੀ ਸ੍ਰੋਤ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਤੇ ਕੁੰਜੀ (Password) ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਰੁਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ :

ਡਿੱਠੇ ਸਭੇ ਬਾਵ ਨਹੀਂ ਤੁਧੁ ਜੇਹਿਆ॥

ਬਧੋਹੁ ਪੁਰਖਿ ਬਿਧਾਤੈ ਤਾਂ ਤੂ ਸੋਹਿਆ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੩੯੨)

(ਭਾਵ : ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਵਾਂ ਵੇਖ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਪੰਤੂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ, ਤੇਰੇ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਸੁਆਮੀ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਤੇਰੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ

ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਤੂੰ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ)

ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ, ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਲਈ ਫੁਰਮਾਨ-ਏ-ਇਲਾਹੀ ਹੈ, ਇਸ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਉਸ ਪਰਥਾਏ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਖਿਆਨ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਸਾਨੂੰ ਸਾਤਵਿਕਤਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੁਹਾਨੀ ਤਜ਼ਕਰੇ ਦੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅੱਖਰੀ ਵਰਣਨ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। 'ਰੂਹ' ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਸੈਨਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ' ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ, ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਤੇ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰੁਹਾਨੀ ਨੁਰ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ, ਮੇਰੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਥਾ-ਵਾਚਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਵਖਿਆਨ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੀ ਤੋਂ ਓਡਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਥਾ ਦੇ ਵਖਿਆਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸਾਖੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿਕਾਇਤ ਜਾਂ ਲਘੂ ਕਥਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜਾਂ ਭਾਵ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ, ਭਰਮ-ਭਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦਾ ਦਕਿਆਨੂਸੀ ਮੁਲੰਮਾ ਕਰ ਕੇ, ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਭੰਗ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫੁਸਲਾਉਣ ਦੀ, ਕੋਈ ਆਕਰਮਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਅੰਤਰੀ ਭਾਵ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਹੂਰ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਕਥਾ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਕਥਾ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਥਾ-ਵਾਚਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਗਿਆਨੀ ਹੋਵਣ ਤੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਭਾਵ ਨੂੰ ਧੁਰ ਗਹਿਰਾਈ ਤਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ, ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਖਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ। ■

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ

-ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ*

ਪੰਥਕ ਮਰਯਾਦਾ ਪਾਲਣ ਤੇ ਪੰਥਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਜਿੰਦ ਵਾਰਨ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਭੁੱਲਣਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਮਾਫ਼ੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਸਿਦਕੀ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਅਗੰਮੀ ਸੋਝੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ-ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਕਦੀ ਗਿਲਾਨੀ ਦੇ ਗਿਲਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਮਿਹਰ-ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਟੋਲੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟਾਕ ਪਹਿਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਲੰਮਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਢੰਡ ਨਾਲ ਢੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਮਾਫ਼ੀ ਦੀ ਮਿਸ਼ਨੀ ਖੰਡ ਵਧੇਰੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੜਾਕਾ ਯੋਧਾ ਸੀ, ਅਮੋਤ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮਧੁਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਾ ਛੱਡਦਾ। ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕਾਲੇ-ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਘੜੀ-ਪਲ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸਫੈਦ-ਪੋਸ਼ ਸਾਂਤ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਿਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੌੜਾ-ਕਸੈਲਾ ਬਚਨ ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸੇ ਹਲੀਮੀ ਵਾਲੇ ਸੇਵਕ-ਸੁਭਾਅ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਜੈ-ਜੈਕਾਰ ਕਰਾਈ। ਉਹ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਨੇਤਾ ਸਨ, ਕਦੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਕਦੀ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨ-ਭਾਉਂਦੀ ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਬੁਰਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਦੇ ਜੋੜੀਧਾਰ ਉਹੋ ਨਿਹੰਗ ਯੋਧੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦਾ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਬਣਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਂਜ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿੰਖ-ਰਜ਼ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਯਥਾ-ਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬੁਰਜ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਹੜਾ ਇਤਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ‘ਮੱਲ ਅਖਾੜਾ’ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਨੌਜ਼ਾਨ ਭੁੱਝੀ ਰੋਜ਼ ਕਸਰਤਾਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਦਾਉ-ਪੇਰ ਸਿੱਖਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਚਾਲਕ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਹੀ ਸਨ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਆਪ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਐਸੀ ਕੋਈ ਮੁਹਿੰਮ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਵਰਿਆਮਗੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸੁਰਬੀਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੁਰਬੀਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਤੇ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪਹਿਲ-ਕਦਮੀ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਗੁਣ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਗੁਣ ਸਦਕੇ ਫਤਿਹ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮਦੀ ਰਹੀ।

*ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ।

ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬੀਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਲਾਗੇ-ਲਾਗੀ ਸਨ। ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ-ਦੇਹਲਾ ਸ਼ੀਹਾਂ (ਬਾਂਗਰ ਇਲਾਕਾ) ਪਾੜੀ ਢਾਬ ਸੀ ਤੇ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਲੇਹਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ) ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਲਈ ਸਦਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਵਕਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਨ— ਪਠਾਣ ਤੇ ਫਿਰੰਗੀ। ਪਠਾਣ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਇਸ ਦਾਉ 'ਤੇ ਸਨ ਕਿ ਕਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀਏ ਤੇ ਇਸ ਲੁੱਟ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣੀਏ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਮ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕੈਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਉਮਰ ਭਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੁੜਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ੨੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੦੯ ਈ. ਨੂੰ ਮਿ. ਮੈਟਕਾਫ ਨਾਲ ਆਏ ਸ਼ਾਰਾਰਤੀ ਗੋਰਿਆਂ ਤੇ ਸੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਲਾਗੇ ਬੇ-ਅਦਬਾਨਾ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿ. ਵਾਇਟ ਪਿੰਡ ਚਾਊਕੇ ਲਾਗੇ ਕੈਪ ਲਾ ਕੇ ਸੜਕ ਦੀ ਹੱਦਬੰਦੀ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿਹੰਗਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਉਂਤਾਂ ਘੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਨੌਜ਼ਾਨ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਪੈ ਗਏ... ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਫਿਰੰਗੀ ਹਾਕਮ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਐਸਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕਸਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹੈਂਕੜਬਾਜ਼ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਉਂ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੋਟੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਫਰੇਬੀ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਇਸੇ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਪਠਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਦ ਤਕ ਲੁਟਾਉਂਦੇ ਤੇ ਉਜਾੜਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਯਾ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵਾੜਨਾ ਹੈ। ੧੪ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੩ ਈ. ਨੂੰ ਸੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਤਰਕੀ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਬੇਅੰਦਾਜ਼ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨੀਧੜਕ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਰਤਾ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਘੋੜਾ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਗਜ਼ਟੀਅਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਪਠਾਣ ਮੋਏ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡੇਢ ਕੁ ਸੌਂ ਨਿਹੰਗ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਮੁੰਹ ਕਰਨ ਜ਼ੋਗੇ ਨਾ ਰਹੇ। ■

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਮਿਲਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ

-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ, ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਿਹਾੜਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਮਾਗਮਾਂ ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬੀਰ ਨਾਇਕ/ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੇ ਉਦਮੀ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ-ਜਨਕ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜਾਣੁ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਢਾਡੀ ਅਤੇ ਕਵੀਸਰੀ ਕਲਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਬੀਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਨੂੰ ਮੁਨਾਸਬ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਝਾਰੂ ਪੁਰਸ਼/ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਜੱਸ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਬੀਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਮੁਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੀਰ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅੰਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬੀਰ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸਿਰਜਕਾਂ ਵਿਚ ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਪਿੰਗਲ, ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਦਰਵੇਸ਼, ਕਾਦਰਯਾਰ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਕਵੀ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੋਹਲਵੜੀਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਮਾਨ' ਦਾ ਨਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਜੁਝਾਰੂ ਆਗੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ, ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਮਵਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਇਤਫਾਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ, ਇਸੇ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਥਾਈਂ ਡੱਡਪਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੇਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਵਾਦ ਛਿੜਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਵਿਵਾਦ ਸਦਕਾ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਸਨ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਤਲਬ ਕਰ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਸਰਬ-

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ. +੯੧੯੮੮੮੮-੩੮੮੦੮

ਵਿਖਿਆਤ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੈ।

ਟੀਰੀ ਜਾਂ ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤੀ ਅਹਿਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਜਿੱਤ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਗੱਲ ਅਚੰਭਾਜਨਕ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਜੇਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਪਰ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅੱਜ ਦੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਸੀ। ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸੇਕਰ ਕੋਈ ਮੁਕਤ ਕਰਾ ਸਕਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਜਰਨੈਲ ਹੀ ਸਨ। ਖੈਬਰ ਰਸਤਿਓਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾਵਰ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਰੋਕ ਪਾਈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੋਹਫਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਪਠਾਣਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਸੁਆਲ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਉੱਪਰ ਰਾਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ? ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਾਏ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਉੱਥਾਂ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਸੀ, ਸੰਨ ੧੮੨੩ ਈ. ਵਿਚ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਉੱਥੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਫਗਾਨੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਲੜਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਮਰੱਥ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਅਫਗਾਨੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਖਾਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਆਣ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਹਾਦ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਖਬਰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਨਾਮੀ ਸਰਦਾਰਾਂ— ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ, ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਚਾਰ-ਪੰਜ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਕੁਮਕ ਲੈ ਕੇ ਅਟਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਪੁਲ ਵੀ ਰੁੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਘੋੜਾ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠੇਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਾਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਗ ਜਾਂ ਜਥੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਪਿੰਗਲ ਦਾ ‘ਫਤਿਹਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕਾ’ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜੰਗੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਾਨੀ-ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ :

ਅਟਕ ਪਾਰ ਸਰਕਾਰ ਹੋਇ, ਟੀਰੀ ਡੇਰਾ ਕੀਨ

ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਿਹੋ ਤਬ ਟਿੱਬੀ ਚੜ੍ਹੇ ਪਰਬੀਨ
 ਆਏ ਤੁਰਕ ਅਪਾਰ, ਚੜ੍ਹੇ ਟਿੱਬੀ ਹਿੱਤ ਧਾਰ
 ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਸਾਰ, ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਸੁਣਾਯੋ ਹੈ
 ਕਿਜੋ ਆਇ ਨਿਸੰਗ, ਮਾਰਾ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੰਗ
 ਬਣੇ ਭਲੋ ਤਬ ਢੰਗ, ਪਲੀ ਪਲ ਮੇ ਗਵਾਯੋ ਹੈ
 ਕਹਯੋ ਪਠਯੋ ਸਰਕਾਰ, ਘੜੀ ਏਕ ਤੀਰ ਧਾਰ
 ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਕਹੇ ਅਬ ਧੀਰ ਸਮਾ ਨਾਹਿ
 ਤੁਮ ਆਇਸ ਜੁ ਚਹੋਂ, ਮਾਰ ਮਨ ਮੈਂ ਰੁਸਾਯੋ ਹੈ।

ਤਕਰੀਬਨ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਦਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ‘ਸੀਹਰਫੀ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਾਹ ਕੀ’ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੀਹਰਫੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੰਦ ਨਿਹੰਗ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ, ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਕਵੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਰਚਨਾ ‘ਉਸਤਿਤ ਗੁਰ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਾਹ ਕੀ’ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ (ਰੁਦਨ) ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਬੰਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ :

ਸੀਨ-ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਬਲਵੰਤ ਜੋਧੇ, ਵਡੇ ਸੁਰਮੇ ਹਠੀ ਨਿਹੰਗ ਸਾਜੇ।
 ਤੋੜੇ ਚੱਕਰ ਤੇ ਪੇਟੀਆਂ ਕਮਰ ਤੇਗਾਂ, ਬਾਣੇ ਸੁਰਮਈ ਮੁਕਟ ਸਿਰ ਪਰ ਬਿਰਾਜੇ।
 ਦਸਤੀ ਪਕੜ ਸਮਸ਼ੇਰਾਂ ਤੇ ਰਾਮਜੰਗੇ, ਮਾਰਨ ਗਿਲਜ਼ਿਆਂ ਚਿੜੀ ਜਿਉਂ ਬਾਜ ਖਾਜੇ।
 ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਡਾਢਾ ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਦਾ, ਜੀਧੇ ਦੇਖ ਦੀਦਾਰ ਨੂੰ ਦੁਖ ਭਾਜੇ। ੧੨।

(ਸੀਹਰਫੀ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਾਹ ਕੀ- ਦਰਵੇਸ਼)

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਬੰਨਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਵੀ ਦੇ ਭਾਵ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਚੰਡ ਤੇਜ਼ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧੇ ਕਈ ਲਾਖ ਗਿਲਜਾ, ਮਾਰਿਆ ਹਥ ਲੈ ਤੇਗ ਦੁਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ।
 ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਆਈਹਾ ਗਰੀ ਲਜਿਆ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਫਤੇ ਦਿਤੀ ਕੇਸਾਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ। ੨੧।

(ਉਸਤਿਤ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਾਹ ਕੀ-ਦਰਵੇਸ਼)

ਤੁਰਕਨ ਕੇ ਸੰਗ ਜੰਗ ਕੀਓ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘਨ ਸੋ,
 ਮਾਰ ਕੇ ਮਲੇਛਨ ਕੇ ਕਹਾ ‘ਕਹਾ ਜਾਓ ਗੇ’?
 ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਨਿਹੰਗ ਸੋ ਤੁਰੰਗ ਚੜ੍ਹੇ ਕੀਨੇ ਜੰਗ,
 ‘ਮੇਰੇ ਹਥਿਆਰਨ ਕੀ ਭਲੀ ਮਾਰ ਖਾਓ ਗੇ।’
 ਮਾਰ ਤਲਵਾਰਨ ਸੁ ਤੁਰਕਨ ਕੇ ਕਾਟ ਸੀਸ,
 ਆਗੇ ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਕਹੇ ‘ਜਾਣੋ ਨਹਿ ਪਾਓ ਗੇ। ੯੩।

(ਫਤਿਹਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕਾ-ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ)

ਗਾਫ-ਗਮ ਕੀਤੇ ਬਾਦਸਾਹ ਸੁਣ ਕੇ, ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜਾ ਹੋਇਆ ਸੁਣਿਆ।
 ਅਖੀਂ ਰੋਮਦੇ ਵੀ ਹਿੰਡੂ ਭਰਿਓ ਸਾਫਾ, ਮੱਥਾ ਲਾਇ ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਨਾਲ ਧੁਣਿਆ।
 ਕਹਿੰਦਾ ‘ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਤੁਰਕਾਂ ਕਾਫਰਾਂ ਨੇ, ਮੇਰਾ ਕਵਿ ਖਜਾਨਿਉਂ ਲਾਲ ਚੁਣਿਆ’। ੨੪।
 (ਉਸਤਤਿ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਸਾਹ ਕੀ- ਦਰਵੇਸ਼)

ਕਾਦਰਯਾਰ ਰਚਿਤ ‘ਜੰਗਨਾਮਾ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ’ ਉੱਪਰ ਸੰਕੇਤਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸਮਾਈ ਸ਼ਬਦੀਅਤ, ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਰਹੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਕ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਮੱਥਾ ਠਣਕਿਆਂ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਵਰਗਾ ਬਹਾਦਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਢੇਰ ਨੂੰ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। * ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਠੀਕ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਈ ਅਤੇ ਰੁਦਨ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਉਸਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਹਨ:

ਸਾਡਾ ਮੁਲਕ ਪੰਜਾਬ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ।
 ਤੇਰੇ ਸੁਖਨ ਪੁਰ-ਜੋਸ਼ ਬੇਖੌਫ ਨੇ ਜੀ
 ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦ ਕੀਤਾ।
 ਕਾਦਰਯਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ
 ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜ ਹੈ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ੧੨।
 ਤੋਇ ਤਰਫ ਦੁੱਰਾਨੀਆਂ ਰਵਾਂ ਹੋਇਆ
 ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਤਨਹਾ ਯਾਰੋ।
 ਡਾਢੀ ਸ਼ਕਲ ਮਤਵਾਲੀ ਸੀ ਖੌਫ ਵਾਲੀ
 ਨਾਲੇ ਪਹਿਨੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਹੈ ਕਾਲੀ ਯਾਰੋ।
 ਖੂਨੀ ਅੱਖੀਆਂ ਕਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ
 ਮੂੰਹ ਤੇ ਚੋਵਦੀ ਕਹਿਰ ਦੀ ਲਾਲੀ ਯਾਰੋ।
 ਕਾਰਦਰਯਾਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਫੀਲ ਉੱਤੇ
 ਟੁਰਿਆ ਮੌਤ ਦੇ ਵੱਲ ਸਵਾਲੀ ਯਾਰੋ। ੧੮।

*ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਜੋਏ ਜਾਹਰ ਹੋ ਹੈਰਾਨ ਖੱਲ੍ਹੇ
 ਡਿੱਠਾ ਜਦੋਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਯਾਰੋ।
 ਉੱਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਝੂਲਦਾ ਕੱਢ ਛਾਤੀ
 ਪੈਰ ਪਾਂਵਦਾ ਅਗ੍ਰਾਂ ਅਗੇਰ ਯਾਰੋ।
 ਪੁਛਣ ਆਪਸ ਦੇ ਵਿਚ ਪਠਾਣ ਰਲ ਕੇ
 ਇਹ ਹੈ ਕੌਣ ਸਰਦਾਰ ਦਲੇਰ ਯਾਰੋ।
 ਕਾਦਰਯਾਰ ਗਾਜੀ ਵੇਖ ਹੋਣ ਰਾਜੀ
 ਕਹਿਣ ਕਰੋ ਬਾਜੀ ਬਿਨਾ ਦੇਰ ਯਾਰ। ੧੯।
 ਐਨ ਅਲੀ ਅਕਬਰ ਵੇਖ ਆਂਵਦੇ ਨੂੰ
 ਬੋਲੇ ਕੜਕ ਕੇ ਵਾਂਗਰਾਂ ਬਰਕ ਯਾਰੋ।
 ਹੈ ਕੋਈ ਐਸਾ ਪਠਾਣ ਜੁਆਨ ਮੇਰਾ
 ਕਰੋ ਏਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਗਰਕ ਯਾਰੋ।
 ਮਾਰ ਬਰਛੀਆਂ ਰੱਤ ਨਚੜ ਲਵੇ
 ਜਿਵੇਂ ਨਿੱਕਲੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਅਰਕ ਯਾਰੋ।
 ਕਾਦਰਯਾਰ ਅੱਲਾ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਤਕਵਾ
 ਜਾਨ ਦੇਵਣੋਂ ਕਰੇ ਨਾ ਫਰਕ ਯਾਰ। ੨੦।
 ਵਾਉ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦਾ
 ਲੱਗਾ ਆਣ ਸੀ ਬੜਾ ਇਕ ਢੇਰ ਮੀਆਂ
 ਐਸੀ ਹੋਰ ਕਤਲਾਮ-ਗਾਹ ਖਤਰ ਵਾਲੀ
 ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਨਾ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰ ਮੀਆਂ।
 ਟੰਗਾਂ ਬਾਂਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਅੰਬਾਰ ਲੱਗਾ
 ਸਿਰੀਆਂ ਰੁਲਦੀਆਂ ਵਾਂਗਰਾ ਬੇਰ ਮੀਆਂ।
 ਕਾਦਰਯਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੇਖ ਕਹਿਆ
 ‘ਹੋਸੀ ਹੇਠ ਇਸ ਢੇਰ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਮੀਆਂ’। ੩੦।
 ਹੋ ਹੋ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਤਿਆਰ ਸਾਰੇ
 ਲਗੇ ਫੇਲਣੇ ਉਸ ਅੰਬਾਰ ਨੂੰ ਜੀ।
 ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹਟਾਂਵਦਾ ਆਪ ਮੁਰਦੇ
 ਐਸਾ ਸੌਂਕ ਸੀ ਖਾਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜੀ
 ਬਿਸੀਆਰ ਤਲਾਸ਼ ਦੇ ਬਾਅਦ ਯਾਰੋ!
 ਪੁੰਨੀ ਆਸ ਸਭ ਦੀ ਆਖਰ-ਕਾਰ ਨੂੰ ਜੀ।
 ਕਾਦਰਯਾਰ ਨਿਕਾਲਿਆ ਢੇਰ ਹੇਠੋਂ
 ਛੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜੀ। ੩੧।

ਜੇ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਮਰਦਿਆਈ ਉਸ ਦੀ
 ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਦੁਹਾਈ ਯਾਰੋ।
 ਕਰੇ ਸੁਕਰ ਅਕਾਲ ਦਾ ਫੌਜ ਸਾਰੀ
 ਲਾਸ਼ ਘੱਟ ਕੇ ਗਲੇ ਲਗਾਈ ਯਾਰੋ।
 ਸਭ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ
 ਨਦੀ ਹੰਝੂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਗਾਈ ਯਾਰੋ।
 ਕਾਦਰਯਾਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ
 ਏਥੇ ਜਾਏ ਸਮਾਧ ਬਣਾਈ ਯਾਰੋ। ੩੨।

ਆਪੁਨਿਕ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਢਾਡੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੋਹਲਵੜੀਆ ਇਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਨਾਮ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਢਾਡੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਾਰ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਦੇਣ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਗਾਊਂਦਾ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਉੱਥੇ ਇਕ ਵਾਰ ‘ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ’ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰ ਵੀ ਟੀਰ੍ਹੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜੇ ਗਏ ਯੁੱਧ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਜੋਸ਼, ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਬੰਦ ਵੇਖੋ :

ਭਰੇ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਵਾਂਗ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਕਿਹਾ ਲਲਕਾਰ।
 ਅਸਾਂ ਰੱਖਣਾ ਅਟਲ ਗੁਰਮਤੇ ਨੂੰ, ਜਾਨ ਦਿਆਂਗੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਾਰ।
 ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਣਾ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਕੇਰਾਂ ਚੁੱਕ ਲਈ ਜਦੋਂ ਤਲਵਾਰ*।

ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੇ, ਚੱਲੇ ਹਾਂ ਓਟ ਰੱਖ ਕੇ, ਇੱਕੋ ਕਰਤਾਰ ਤੇ।
 ਸਾਨੂੰ ਹੈ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਬਾਕੀ ਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ, ਰੱਖੀ ਆਸ ਜੀ।
 ਯੁੱਧ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੋਹਲਵੜੀਏ ਦੀ ਆਭਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ
 ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਦੀ :

ਮਾਰੂ ਵਜਿਆ ਜੰਗ ਦਾ, ਪਈ ਚੋਟ ਨਗਾਰੇ।
 ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਚੋਣਵੇਂ, ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਦੁਲਾਰੇ।
 ਮਣ ਮਣ ਲੋਹੇ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਨ ਸਿੰਗਾਰੇ।
 ਅੱਖਾਂ ਸੀ ਲਹੂ ਚੱਟੀਆਂ, ਜਿਉਂ ਭਖਣ ਅੰਗਿਆਰੇ।
 ਰਲ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਛੱਡੇ ਜੈਕਾਰੇ।
 ਤੁਰ ਪਥੇ ਮੌਤ ਵਿਆਹੁਣ ਨੂੰ, ਰਲ ਬੀਰ ਕੁਆਰੇ।

*ਕਿਰਪਾਨ

ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ
ਵਰਣਨ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਹੈ :

ਭਰੇ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਹੱਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜ਼ੋਰ ਦਾ।
ਰੂਪ ਕਾਲ ਦਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਧਾਰਿਆ, ਸਿਰ ਧੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਜੀਆਂ ਲਾ।
ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਸੀ ਕਰੁੰਡੀਆਂ ਛੱਡਦੇ, ਤੰਦੀਆਂ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ।
ਤਾੜ ਤਾੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ ਆਵੇ। ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਰਨ ਗੋਲੀਆਂ।
ਮੋਹਰੇ ਸਭ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਛੱਡਦਾ ਜੈਕਾਰੇ ਜਾਂਵਦਾ।
ਅਰਾ ਲੁਕ ਸੀ ਪਹਾੜੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ, ਪਾਪੀ ਕੁਛ ਖਲ ਚੰਦਰੇ।
ਬੰਨ ਸਿਸਤ ਚਲਾਉਂਦੇ ਗੋਲੀਆਂ, ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਆਣ ਲੱਗੀਆਂ।
ਛੱਟ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੂਰਮਾ ਮੁਖ ਚੌਂ ਜੈਕਾਰਾ ਆਖਰੀ,
ਬੋਲਿਆ, ਬੋਲਿਆ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪਾ ਘੋਲਿਆ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਬੀਰ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਅਖੀਰਲਾ ਨਾਂ ਸਟੇਜੀ ਕਵੀ
ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ‘ਮਾਨ’ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਟੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ
ਤੇਜ਼ਸਵੀ ਬਿਆਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਅੱਖਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਖੁਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ
ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵੀ ਲੁਕਾ
ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ। ਇੰਝ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਾਵਿ ਨਿਆਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਨ
ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਯੁਧ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਓਥੇ ਖੰਡੇ ਨਿਕਲੇ ਭੜਕਦੇ, ਭੰਨ ਤੌੜ ਮਿਆਨਾਂ।
ਉੱਤੇ ਪੀਰ ਸੁਭਾਗੇ ਬੈਠਿਆਂ, ਸੁਣ ਲਿਆ ਪਠਾਣਾਂ।
ਲੱਖ ਮਾਰੇ ਨਾਅਰੇ ਅਲੀ ਦੇ, ਗਿਣ ਗਿਣ ਕੇ ਖਾਨਾਂ।
ਦਲ ਦੋਵੇਂ ਏਦਾਂ ਆ ਜੁੜੇ, ਜਿਉਂ ਖੇਤਰ ਧਾਰਾਂ।
ਪਈ ਫਸਲ ਵਚਾਵਣ ਵਾਸਤੇ, ਜਿਉਂ ਮੰਗ ਕਿਸਾਨਾਂ । ੧੨।

ਤਾਂ ਫੌਜੀ ਹੁਕਮ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ, ਦੇਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ।
ਅੱਜ ਸੇਰਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ।
ਆ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਪਰੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ।
ਉਹ ਇਕੋ ਹੱਥੇ ਲਾਹ ਗਈਆਂ, ਸਿਰ ਠਾਰਾਂ ਠਾਰਾਂ।
ਕਿਤੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਲੁਹੂ ਨੁਾਤੀਆਂ, ਨੇ ਇੰਜ ਕਟਾਰਾਂ।
ਜਿਉਂ ਫਾਲੇ ਕੱਢੇ ਆਹਰਣੋਂ, ਤਾ ਤਾ ਲੁਹਾਰਾਂ।
ਉੱਥੇ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਵਟਾ ਲਈਆਂ, ਖੰਡਿਆਂ ਨੇ ਧਾਰਾਂ।
ਲੰਘ ਕਾਠੀਆਂ ਘੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗਏ, ਉਹ ਸਣੇ ਸਵਾਰਾਂ।
ਇਉਂ ਗੋਲੀਆਂ ਢੇਰੀ ਕਰ ਗਈਆਂ, ਲੋਥਾਂ ਮੁਰਦਾਰਾਂ।

ਪੜ੍ਹ ਮੰਤਰ ਲੋਕ ਸੁਆ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਉਂ ਸ਼ਾਹ-ਮਦਾਰਾਂ।
ਡਿੱਗ ਪਏ ਪਠਾਣ ਤੇ ਖਾਲਸੇ, ਸਨ ਵਾਰੋ ਵਾਰਾਂ।
ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਨਾ ਦਿੱਸੀਆਂ ਹਾਰਾਂ। ੧੩।

ਖਾ ਗੁੱਸਾ ਸਿੰਘਾਂ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਅੱਖਾਂ ਅੰਗਿਆਰਾਂ।
ਭਰ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਜ਼ੋਰ ਦਾ, ਮੁੜ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰਾਂ।
ਛੱਡ ਘੋੜੇ ਲੋਥਾਂ ਲਿਤੜਦੇ, ਬਰਛੇ ਬਰਦਾਰਾਂ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇਗਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਟੰਗ ਲਏ, ਇਉਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ।
ਧੋ ਚਾਟੀਆਂ ਟੰਗਣ ਨ੍ਹੇਹੀਂ ਤੇ ਪੇਂਡੂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ।
ਉੱਠ ਭੜੇ ਕੁਲ ਪਠਾਣ ਹੁਣ, ਪਲ ਕਰਨ ਨ ਠਾਰ੍ਹਾਂ।
ਉੱਥੇ ਲੱਖ ਲੱਖ ਤਰਲੇ ਪਾ ਲਏ, ਕੁਲ ਸਿਪਾਹ-ਸਲਾਰਾਂ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਛੁੱਟੇ ਡਰਦੀਆਂ, ਕੁੱਲ ਛੁਰੇ ਕਟਾਰਾਂ।
ਫਸ ਪੈਂਗੀ ਵਲ ਵਲ ਸੁਟਦੀਆਂ, ਸੁੱਥਣਾਂ ਸਲਵਾਰਾਂ।

ਓਥੇ ਘੋੜੇ ਪਾਵਨ ਹਿਣਹਣਾਟ, ਹਾਥੀਂ ਚੰਘਿਆੜਾਂ।
ਮੂੰਹ ਅੱਡ ਅੱਡ ਝਿੰਗਣ ਡਰਦੀਆਂ, ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਗਾਰਾਂ।
ਉੱਥੇ ਆਈਆਂ ਮੰਜਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ, ਗਿਰਝਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ।
ਅੱਜ ਵਰਜੀ ਰੋਟੀ ਰੱਜਵੀਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ। ੧੪।

ਜਿਨ੍ਹੇ ਇਕ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਆਸ ਤੇ, ਸੀ ਖੰਡਾ ਵਾਹਿਆ।
ਤੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਜਾਣ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ*, ਨ ਚਿੱਤ ਛੁਲਾਇਆ।
ਜਿਸ ਸ਼ਾਨ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰੱਖ ਲਈ, ਸਿਰ ਤਲੀ ਟਿਕਾਇਆ।
ਵਾਹ ਸਿਰੜ ਰੱਖਿਆ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਇਆ।
ਗੁਰ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਫਤਿਹ ਦਾ, ਸਿਰ ਤਾਜ ਧਰਾਇਆ।
“ਸੇਵਕ ਕੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਰੱਖਦਾ ਆਇਆ। ੧੫।”
ਅਕਾਲੀ ਛੁਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਇਕ
ਸਰਵੇਖਣ ਮਾੜ੍ਹ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਗਲੇਰੀ ਖੋਜ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ

-ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਾਂਤ*

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧੯੦੯ ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਆਸੀਨ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ (ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਥਾ, ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰ, ਢਾਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਕਵੀਸ਼ਰੀਆਂ, ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤੇ ਆਦਿ ਲਈ ਮਰਯਾਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਸਤਰ ਵੀ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੰਭਾਲੇ ਗਏ। ਪੰਥਕ ਜੈਕਾਰੇ ਅਤੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਵੀ ਇੱਥੇ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਹੁਕੂਮਤ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨੂੰ ਫੜਾ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੰਨ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ

*8562 Charlotte Ct, Avon, Indiana, 46123; Ph.001-317-406-0002

ਗਏ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਦਾਸੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਮਹੰਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕਈ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੋਝੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕਾਢੀ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 'ਛਾਉਣੀ' ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਈ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਉੱਚਾ ਦੁਮਾਲਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਡੀਲ-ਡੌਲ ਤਕੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਅੱਗੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਅਹਿਮ ਕੰਮ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ। ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਆਪਸੀ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

ਸੰ ੧੯੦੨ ਈ। ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਅਹਿਮ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਭੰਗੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਪਣਾ ਦਲ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਮਾਈ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਰੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਕੇ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਗੀਰ ਲੁਆ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ ਆਜ਼ਾਦ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਕਿਰਦਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ,

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ‘ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਕੇਂਦਰ’ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਭਾ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਧਣ ਲੱਗੀ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਸੂਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਕਸਮੀਰ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਆਪ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਨਖਾਹ ਤੋਂ ਕੀਤੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੌਰਾਂ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ’ਤੇ ਤਲਬ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕੋਰੜੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਬਉਚਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਰੜੇ ਖਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਕੇ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਮਹਾਨ ਘਟਨਾ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਬਉਚਤਾ ਦੀ ਇਹ ਉਦਾਹਰਨ ਸਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ।

ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ’ਤੇ ਸਿੱਕੇ ਢਲਵਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਭੇਜੇ ਪਰੰਤੂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਗੁਲਤੀ ਅੱਗੋਂ ਨਾ ਦੁਹਰਾਉਣ ਪੱਖੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਏ।

ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਚਾਨਣੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲਾ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਚਾਨਣੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੇਟਾ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤਨਖਾਹ ਲਾਈ।

ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਬਦ-ਨੀਅਤੀ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂਨ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਡਟ

ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਨਰਮ ਨੀਤੀ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸਮਝੀ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਖਾ’ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਕੈਪਟਨ ਵਾਈਟ ’ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨਾਲ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਅੰਤਮ ਯਾਦਗਾਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁਣ ਵੀ ਇਕ ਤੀਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੱਥ ਬਾਕਾਇਦਾ ਮੇਜ਼ਰ ਸੀ। ਸਮਿਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਕਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਚ ਕੱਟੜਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਉਹ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਮੁਜ਼ਸਮਾ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਮਰਯਾਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹ ਤੁੱਛ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ। ■

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੰਧ ਸਾਹਿਬ ਬਟਾਲਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਈਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੰਧ ਸਾਹਿਬ ਬਟਾਲਾ ਵਿਖੇ ੨੯ ਅਗਸਤ, ੨੦੨੨ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੮੮ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ-ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ : ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ

-ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਅਠਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਆਪਣੇ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਫਗਾਨ ਧਾੜਵੀ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਆਏ ਦਿਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਤਿੱਖੇ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਤਾਕਤਾਂ (ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨੀ ਧਾੜਵੀ) ਨਾਲ ਦੋ-ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਜੰਗ ਦਾ ਬਿਗਲ ਅਤੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਤੇ ਚੋਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਐਸੇ ਧਰਮੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਈ ਵਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਰਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾ ਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ।

ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਵਿਚ ਮਿਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀਏ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਰਾਠਾ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਕਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਲੜਕੂ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਕਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦਾ ਮਾਲ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾਈਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਝੜਪ ਦੌਰਾਨ ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਉੱਥੇ ਜ਼ਬਹੀਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸੀ। ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਬਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਂਗਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇਹਲਾ ਸੀਹਾਂ (ਮੌਜੂਦਾ ਨਾਮ) ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਬਹਾਂ ਦੀ ਤਾਬ ਨਾ ਸਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹੱਥ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਗਏ।

ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਹੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਜਿਵੇਂ— ਧਨ, ਦੌੱਤ, ਜ਼ਮੀਨ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਵਹੀਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

*ਸਾਬਕਾ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੮੮੫੫੦੩੫੫੫

ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਬਾਬਤ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਮਿਸਲ ਵੱਲੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਵਾਈ, ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤਵਰ ਸੀ ਜਿਸ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਤ ‘ਕਿਲਾ ਭੰਗੀਆਂ’ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ‘ਮਾਈ ਸੁੱਖਾਂ’ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸੌ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਇਲਾਕਾ ਇਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਸੀ। ਇਧਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ‘ਮਿਸਲ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆ’ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਾਕਤ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੦੫ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਕਿਲਾ ਭੰਗੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਡਟ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖੂਨੀ ਟਕਰਾਅ ਟਲ ਗਿਆ। ‘ਮਾਈ ਸੁੱਖਾਂ’ ਵੱਲੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ। ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਥ ਜਜਬੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨੁਂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਿਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕ ਜਗੀਰ ਵੀ ਲੁਆ ਦਿੱਤੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਸੰਨ ੧੮੦੭-੦੮ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਕੁਤਬਦੀਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਫਰਵਰੀ ੧੮੦੭-੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜ ਨੇ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੰਧ ਨੂੰ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਤੋੜ ਕੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾ ਸੀਨਾ-ਬ-ਸੀਨਾ ਲੜਾਈ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ‘ਬੋਲੇ ਸੋ

ਨਿਹਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤਕ ਕਿਲੋ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਿੱਤ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਾਂ ਤਨਖਾਹ ਲਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਣ ਭੱਤੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ “ਅਨਿਯਮਤ ਫੌਜ” ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ “ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ” ਵਾਲੀ ਲਿਖ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ‘ਡੇਅਰ ਡੈਵਿਲਜ਼’ (ਨਿਧੜਕ ਯੋਧੇ) ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਨ ੧੮੯੮ ਤਕ ਮੁਲਤਾਨ ਅਜੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸੀ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਥਾਪ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੨੫੦੦੦ ਨਿਯਮਤ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਸਰਦਾਰ ਦਲ ਸਿੰਘ, ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਆਦਿ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨੇ, ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਮੁਲਤਾਨ ਕਿਲੇ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ। ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਜੋ ਰਿਪੋਰਟ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜੀ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਫਤਿਹ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਫਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜੇਤੂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ ਉਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜ ਜਿੱਤ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਅਤੇ ਨਰਸਿੰਗੇ ਵਜਾਉਂਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ “ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਖਾ” ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਸੁਰਖੀਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤੋਂ ਬਹੁਰਾਤ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਘਟਨਾ ਦਸੰਬਰ ੧੮੦੮ ਅਤੇ ੧੮੦੯ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ (ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ) ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਇਕ ਦੂਤ ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉੱਪਰ ‘ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਸੰਧੀ’ ਉੱਪਰ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦਾ ਕਦੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਅਤੇ ਕਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸੰਧੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ

ਸੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਫੁਲਕੀਆ ਰਿਆਸਤ (ਪਟਿਆਲਾ), ਮੇਰਠ, ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਆਦਿ ਦੇ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਫਤਿਹ ਕੀਤੇ ਸਨ ਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਬਾਲਾਦਸਤੀ (ਜਰਬਦਸਤੀ) ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਇਧਰ ਸੰਨ ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਹੀ ਫੁਲਕੀਆ ਸਰਦਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖੁਦ ਅਧੀਨਗੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੈਡਕਵਾਰਟਰ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਦੇ ਆਏ ਸਨ। ਫੁਲਕੀਆ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਦਮ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਲ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਧੀ ਕਰਨੀ ਸਹੀ ਸਮਝੀ ਸੀ।

ਮੈਟਕਾਫ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਜਾਹਨ ਵਿਲਿਅਮ ਕਾਈ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਲਾਈਫ ਆਫ ਮੈਟਕਾਫ’ ਦੇ ਪੰਨੇ ੨੮੯-੯੦ ਉੱਪਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਟਕਾਫ ਸੰਧੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ’ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਢੂਘੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਬਾਹਰ ਧਰਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ‘ਮੋਰਾਂ’ ਨਾਮ ਦੀ ਮੁਸਲਿਮ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ। ਇਧਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਅਕਾਲੀ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਖਾਲਸਾ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਪਰਵਾਨਾ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ’ਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਤ ਦੀ ਭੁੱਲ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਹੋਈ ਭੁੱਲ ਬਾਬਤ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਕੋਰੜੇ ਖਾਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਨੰਗੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਹੁਤ ਭਾਵੁਕ ਸੀ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਖਾਲਸਈ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਗਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਕੋਰੜਿਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਖੇ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਅਕਾਲੀ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਐਸੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਗਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੀਆਂ। ■

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

-ਗਿਆਨੀ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ*

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਲਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਫੂੱਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏ ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਦਿਆ, ਬੋਲੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪੱਛੜੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੁ ਹਰਿਆਣੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਬਾਂਗਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁੰਮਨਾਮ ਜਿਹੇ ਦੇਹਲਾ (ਸੀਹਾਂ) ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰਿ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਲ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਖੂਨ ਤੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਹੱਲੇ ਸਮੇਂ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਜੂੜ ਕੇ ਜਾਖਮੀ ਹੋਏ। ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਜਾਖਮਾਂ ਦੀ ਤਾਬ ਨਾ ਝੱਲਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸੌਂਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ (ਅਸਲ ਨਾਂ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਕਰ ਗਏ। ਕਰਨਾ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਭੀ ਪੱਤੀ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਸੱਟਾਂ ਖਾ ਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰ-ਪੁਰੀ ਜਾ ਬਿਗਾਜੇ। ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਪੰਥ-ਦਰਦੀ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਅਸਲ ਨਾਂ ਸ. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਪਨ ਬੀਤਿਆ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਜਿਹੜੀ ਸੰਥਾ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਠ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ। ਪੰਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈ। ਘੋੜ-ਅਸਵਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿੱਖੀ। ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰੇ। ਸਮਾਂ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰੱਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਗਲੀਆਂ 'ਤੇ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਪ ਇਕ ਥੰਮ੍ਹ ਵਜੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਇਹ ਹਸਤੀ ਵਡੇਰੇ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ

*ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ।

‘ਬਾਬਾ’ ਅਤੇ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਿੱਖ-ਗਗਨ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਚਮਕੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਜੰਗ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਲੜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਕਸਮੀਰ, ਪਿਸੌਰ, ਕਸੂਰ, ਮੁਲਤਾਨ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੀ ਫਤਿਹ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ’ਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ, ਸਮੇਂ ਨੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਢੇਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਰੂਦ ਦੇ ਕੁਪੇ ਦਬਾਏ, ਪਲੀਤੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਮੋਹਲੇਪਾਰ ਵਰਖਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਫਤਿਹ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਬੋਡੇ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਹੈਜੇ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਆ ਗਈ।

ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਬੜੇ ਉਦਾਸ ਹੋਏ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਪਰਤਦੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ— “ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਲਕਾ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ?” ਫੇਰ ਕਿਹਾ, “ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਸੰਗਮਰਮਰ ਲਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ!” ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕੀਤੀ ’ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੁੱਜੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਰਾਇ ਦਿੱਤੀ— “ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਆਰਾਮ ਕਰੋ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਂਗੇ।” ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ— “ਆਰਾਮ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਤੇ ਕਿਲਾ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ।” ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ, ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵੱਧਦਾ ਦਖਲ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ। ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ। ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਬਗੈਰ ਕੁਝ ਛਕਣ ਛਕਾਉਣ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਏ ਸਨ। ਆਚਰਨ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਫਾ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਖਲਾਕੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤਲਬ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕੋਰੜੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਪਿਆ।

ਅਰਦਾਸੇ ਨੂੰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ੧੪ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੩ ਈ. ਨੂੰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੂਝਦਿਆਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ■

ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਯੋਧਾ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

—ਡਾ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ‘ਜੋਗਾ’*

ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਗੌਰਵਮਈ ਗਾਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਐਸੇ-ਐਸੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ, ਸੁਰਬੀਰ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪ੍ਰਥਾਇ ਡਾ. ਸਮਸੇਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ— “ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਅਕਾਲੀ ਬਾਗ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਭਰਪੂਰ ਫੁੱਲ ਸਨ। ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ‘ਹਮ ਲੇ ਜਾਨੇ ਪੰਥ ਉਚੇਰੇ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਤਾਜ਼ਦਾਰ ਪੰਥ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਆਲਮ-ਬਰਦਾਰ, ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮੁਦਈ, ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ, ਦੈਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ, ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਮਰਜ਼ੀਵੜੇ ਸਨ।” ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਰਹਿ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਚੰਗੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਰਬੁਲੰਦੀਆਂ ਤਕ ਤਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਦਿੜ੍ਹੜਾ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਧੁਨਿਕ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੰਗੀ ਸਿਖਲਾਈ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁੱਤਕੇ (ਸੇਟੇ) ਨਾਲ ਹੀ ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸਰਪਾਲੂ ਲਾਲ ਚੰਦ ਹਲਵਾਈ ਨੇ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੰਦ ਸੀ, ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਆ ਰਲੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ‘ਕਬੀਰ ਮੁਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ਮਰਉ ਤ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰਾ॥’ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਲੜਦਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਐਸੇ. ਸੰਪਾ., ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਜ਼ਟ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੮੦੯੩੦੦੪੮੯

ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਆਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੀਨ-ਧਰਮ, ਗਊ-ਗਰੀਬ ਤੇ ਮਜ਼ਲੁਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਲੜ ਕੇ ਮਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦੁਆਰ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਧੀਨ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੱਖ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਾਲੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਰਹੇ। ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਖੇਤਰੀ ਪੱਖੋਂ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਮੁਨਾਸਿਫ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਰਜਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਨਾ-ਖੁਸ਼ ਹੀ ਰਹੀ। ਵਡੇਰਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਣਿਅਤਾਂ ਜਾਂ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਉਮਰਾਂ ਲਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਸੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ‘ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ’ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਤੇ ਹੱਕ-ਹਕੂਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗਲੀਆ ਸਲਤਨਤ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪਰਜਾ ਉੱਪਰ ਕਹਿਰ ਢਾਹੇ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਪਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ-ਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ‘ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ’ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਦੀਨ-ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਕਈ ਮਹਾਨ ਯੋਧਿਆਂ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਦਕਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਲਵਾ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ— ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਖੂ ਅੱਖ ਨੇ ਪਛਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹਿੱਤ ਲਾਇਆ।

ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਈਯਦ ਵਹੀਦ-ਉ-ਦੀਨ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ— “ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਸੈਨਿਕ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਅਗਰ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲ ਨਾ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਇਹਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਪੇਲੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ।”

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛੇਕੜ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ਰੱਖਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਸਰਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਕਿ ਦੇਹਲਾ ਸੀਹਾਂ, ਥਾਣਾ ਮੂਣਕ, ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਨਾਮ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰਿ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਮੱਥੇ ਲੋਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਸਖ਼ਤ ਜਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਂ ਨੇਤੇ ਜਾਣ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਕਿ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਦੋਸਤ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ (ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਾਲਕ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਖਮਾਂ ਦੀ ਤਾਬ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਲੋਕ ਪਿਆਨਾ ਕਰ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ।

ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬਾਲਕ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪੌੜੀ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਇਆ ਵੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਬਾਪ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਸੀਆ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਥਿਆ ਦੇਣੀ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ- ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ‘ਜੈਸੀ ਸੰਗਤ, ਵੈਸੀ ਰੰਗਤ’ ਭਾਵ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਘਾੜਤ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਥਿਆ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵੀ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਘੜ-ਅਸਵਾਰੀ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੇਜਾ-ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਘੜ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਥਾਹ ਸੌਕ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਲਕ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਭਲ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚਖੰਡ ਪਿਆਨੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ (ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਦੂਜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ) ਦੀਆਂ ਦੋ

ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਤਖਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨਗਰੀ, ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੧੯੦੦ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਆ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। (ਜਿੱਥੇ ਅੱਜਕਲੁ ਬੁਰਜ ਅਕਾਲੀ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਸੰਨ ੧੯੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਇਸ ਨਗਰੀ ਵਿਖੇ ਭੰਗੀਆਂ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਭੰਗੀਆਂ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਆਂ ਬਾਬਾ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭਾਈ-ਭਾਈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਨਗੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ‘ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ’ ਅਰਥਾਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲੈ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੰਗੀ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜਗੀਰਾਂ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਪੰਥਕ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣੋਂ ਟਲ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸਿਆਣਪ ਭਰਿਆ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਮਾਣ ਵਧਿਆ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਿਲਣੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਭਾਗ ਨਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ, ਜੇਕਰ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਜਾਂ ਮੁਹੰਮ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿੱਤੀ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ’ਤੇ ਬੇਲੋੜਾ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਹਾਕਮ ਵੱਲੋਂ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਤੰਗ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ’ਤੇ ਸੋਧਿਆ

ਜਾਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਜੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ— “ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਹਾਕਮ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਰੱਯਤ ਇਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਸੀ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਨੀਤੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ ਵਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਭੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਹੀ ਦੀਨ ਤੇ ਆਤੁਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ ਇਹ ਨਿਰਾ ਜਮ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਪਤਵੰਤੇ ਮਹਾਜਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਸ ਨੇ ਉਜਾੜੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈਆਂ ਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ’ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬੇਤਰਸ਼ ਛੁੱਗੀ ਫਿਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜਦ ਖਾਨਗੜ੍ਹ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਤੇ ਬੇਗਿਣਤ ਯਤੀਮਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ, ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਅਤੀ ਦਿਲ-ਚੀਰਵਾਂ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਛੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਹਾਕਮ ਝੰਗ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਓਪਰ ਤੇਰਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਪੈਂਦੇ ਹੱਥੀਂ ਝੰਗ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਧਾਵੇ ਨਾਲ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਜੋ ਚਾਰ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਸੀ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ। ਅਕਾਲੀ ਛੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਮੂਲੀਅਤ ਨਾਲ ਕਸੂਰ, ਅਟਕ, ਮੁਲਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਨੌਜ਼ਹਿਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਇੱਥੇ ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਦਾ ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਫਤਿਹ ਦੀ ਜੰਗ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਅਣਖ ਤੇ ਗੈਰਤ ਲਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਤਾ।

ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ (ਜੋ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ) ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਪਠਾਣ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਜਰਨੈਲ ਜੰਗ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਗਈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਅਕਾਲੀ ਛੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਕ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ, ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ

ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਜੇ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਮਦਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਰੁੱਕ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ 'ਫਤਹਿਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕਾ' ਵਿਚ ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

‘ਕਹਿ ਪਠਿਓ ਸਰਕਾਰ, ਘੜੀ ਏਕ ਧੀਰ ਧਾਰ,
ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਕਰੇ ਅਬ, ਧੀਰ ਸਮਾ ਨਾਹਿ,
ਤੁਮ ਆਇਸ ਜੁ ਚਹੋਂ, ਧਾਰ ਮਨ ਮੈਂ ਰਿਸਾਇਓ ਹੈ! ’

ਉਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਸੰਦੇਸ਼ਾ ਭੇਜਿਆ, ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਗੁੰਜਾਉਂਦਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨੌਜਹਿਰੇ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ, ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੁੱਥਮ-ਗੁੱਥਾ ਹੋ ਗਏ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਿਸਕਦੀਆਂ, ਬਰਛੇ-ਨੇਜੇ ਚੱਲਦੇ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬਰਸਾਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਵਿਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਵਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਮਰਜੀਵਾਡਿਆਂ ਅੱਗੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਜ਼ੋਰ ਸੀ? ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਗੋਲੀ ਆਈ ਜਿਹੜੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਨੂੰ ਲੱਗ ਕੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਘੋੜਾ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮਰ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਲੈ ਆਓ। ਝੱਟ ਆਪ ਹਾਥੀ ਦੀ ਜੰਗੀ ਅੰਬਾਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਸਜੇ, ਜੋ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਂਦੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਵੀ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਆ ਰਲਿਆ। ਅਫਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਉਪਰ ਵੱਧ-ਵੱਧ ਪੈਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੌਣ ਠੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅਮਿਟ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਕਾਲ ਰੂਪ ਸ਼ਸ਼ੀਰ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਖੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਜ਼ੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਜਾਹ-ਓ-ਜਲਾਲ ਦੇਖ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਜੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਜਹਾਦੀ ਨੌਰੇਜ਼ ਖਾਨ ਖਟਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰਬੀਨ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ

ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਦਾਗ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਤੇ ਇੱਕ ਅੰਬਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਦੀ ਹੋਈ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਜੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਜੰਜਾਇਲ ਸੁ ਪਠਾਣ ਲੈ, ਮਾਰੀ ਗੋਲੀ ਆਇ।

ਲਾਗੀ ਵਖੀ ਭੇਦ ਕੀ, ਤਣਕ ਮੂਰਛਾ ਖਾਇ।

ਆਪ ਜੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜੋ ਆਪਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਗਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਾਇਆ, ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਭੌਰ ਨੇ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਦਕ ਖਬਰ ਦਾ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਯੋਧਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅੱਖੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸਵਰੇ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਕਵੀ ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜਬ ਮਾਰਿਓ ਸੁਣੀ ਸਾਰ ਸਰਕਾਰ।

ਐਸੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਬਲੀ, ਬਿਰਲਾ ਹਮ ਦਰਬਾਰ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਗਮਗੀਨ ਮਹੌਲ ਬਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ‘ਦਰਵੇਸ਼’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਗਾਫ-ਗਮ ਕੀਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੁਣ ਕੇ, ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜਾ ਹੋਇਆ ਸੁਣਿਆ।

ਅੱਖੀਂ ਰੋਮਦੇ ਦੀ ਹੰਡੂ ਭਰਿਓ ਸਾਫਾ, ਮੱਥਾ ਲਾਇ ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਨਾਲ ਧੁਣਿਆ।

ਕਹਿੰਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਤੁਰਕਾਂ ਕਾਫਰਾਂ ਨੇ, ਮੇਰਾ ਕੱਢ ਖਜ਼ਾਨਿਓ ਲਾਲ ਚੁਣਿਆ।

ਸੋ ੧੪ ਮਾਰਚ, ਸੰਨ ੧੮੨੩ ਈ. ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦਾ, ਸਾਹਮਣੇ ਚਾਹੇ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਬਿਖੜਾ ਪੈਂਡਾ ਜਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇ। ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਪਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਡਰ ਜਾਂ ਭੈ ਤੋਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਨਾਲ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ। ■

ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹੀਦ: ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ

—ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ*

ਅਕਾਲੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ 'ਚ ਅਭੇਦ, ਹੁਕਮੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਮਰਨ ਤੋਂ ਸਦਾ ਨਿਸੰਗ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿੰਦਾ, ਉਸਤਤ, ਖੁਸ਼ੀ, ਗਮੀ, ਮਿੱਟੀ, ਸੋਨਾ, ਫਕੀਰੀ ਤੇ ਅਮੀਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ— “ਅਕਾਲੀ ਉਹ ਜੋ ਇਕ ਅਕਾਲ 'ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖੇ। ਅਕਾਲੀ ਉਹ ਜੋ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਸੇਵਕ ਜਥੇ ਦਾ ਸਭਾਸਦ (ਦਰਬਾਰੀ) ਹੋਵੇ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਰਚਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਦੀ ਨੀਂਹ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰੀ ਗਈ ਤੇ ਇਹੋ ਬਿੜੀ ਮਾਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਧਾਰਨ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਯਾਸੀ, ਮਾਲ ਮਿਲਖ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਬਿੜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਜਿੱਤ ਚੁਕੇ ਸੋ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦਾ ਸੇਵਕ ਅਕਾਲੀ। ਅਕਾਲੀ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲਾ।”^੧ ਅਕਾਲ ਤੱਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੨੦੦ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸਨ, ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਸੈਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।^੨ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਤੋਂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਕ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੨੦੮ ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹੀ ਅਕਾਲੀ ਸੈਨਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ। ੧੨੩੩ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੋ ਜਥਿਆਂ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰੁਣਾ ਦਲ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਹੀ ਦਲ ਫਿਰ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦਾ ਛੇਵੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ। ਨਿਸ਼ਾਨਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ (ਬਾਂਗਰ ਇਲਾਕਾ) ਵਿਚ ੧੨੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।^੩ ੧੨੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਘੱਲ੍ਹਾਰੇ ਦੌਰਾਨ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਹੁਤ ਫੂੰਘੇ ਫੱਟ ਲੱਗੇ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਂਹ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਫੜਾ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਫੂਲਾ

*ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਪਬਲਿਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਗੋਲਡਨ ਟੈਪਲ ਕਲੋਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਫੋ.੮੨੨੫੦-੧੫੧੯੩.

ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੌਂਪਣੀ ਵਿਚ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਾਰੀ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, ਤੇਤੀ ਸਵੱਜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਮੁੱਖਵਾਕ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ।^੪ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਿਹੀ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਸੰਬਖਾ ਲੈਣੀ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਤਕ ਸੰਬਖਾ ਕੰਠ ਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਸੰਕਲਪ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਪਜਦਾ। ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਏ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਮਸ਼ੇਰ ਜਨੀ ਤੇ ਧਨੁੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।^੫ ਇਕ ਦਿਨ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪੌੜੀ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਉਹ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਜੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣੇ। ੧੯੦੦ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅੰਦਰ ਪੰਥਕ ਮਰਯਾਦਾ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਦ ਮਿਸਲ ਭੰਗੀਆਂ ਕੋਲ ਸੀ ਤਾਂ ੧੯੦੧ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ੧੯੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਫਰਵਰੀ ੧੯੦੨ ਈ. ਨੂੰ ਕਸੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਕਸੂਰ ਜਿੱਤਿਆ। ੧੯੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੈਟਕਾਫ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇੜੇ ਖੂਨੀ ਟਕਰਾਅ ਹੋ ਗਿਆ। ਘਟਨਾ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਜੀਆ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ‘ਯਾ ਅਲੀ’ ‘ਯਾ ਹੁਸੈਨ’ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਲੱਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪੈਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਭੇਜੇ। ਪਰ ਉਹ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋਪਾਈ ਹੋ ਪਏ ਤੇ ਇੱਥੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸ਼ੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਨੀ ਝੜਪ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲੇ ਬੈਠੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਆ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋਈ ਸੀ।^੬ ਇਸ ਲੜਾਈ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਗਰੀ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

ਦੁਨਿਆਵੀ ਜਗੀਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਸੀ।

੨੫ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੦੯ ਈ. ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ੩੦ ਮਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਟਾਫ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਾਂਦੀ ਵਾਰੀ ਮੈਟਕਾਫ ਕੁਝ ਮੋਹਰਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਖਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਕੁਝ ਰਸਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ।^੧

੧੯੦੯ ਈ. ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਕਪਤਾਨ ਵਾਈਟ ਹੱਦਬੰਦੀ ਠਹਿਰਾਣ ਲਈ ਕਛਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਡਰ ਫੈਲ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਅਸਲੀਅਤ ਕੱਢਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਚਾਊਂਕੇ ਵੱਲ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਕੁਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਖਬਰ ਜਦ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਰਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਸਤੇ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਕੌਰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਪਤਾਨ ਵਾਈਟ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਚਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਪਿੱਛੇ ਹਟੇ ਸਨ।^੨ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਘਟਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ੧੯੧੪ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੰਮੱਤੀ ਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਮਤਭੇਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਅੰਦਰ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਮਿਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਆਪਣੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹੀ ਡੋਗਰੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਹਿਜਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਫੁੱਟ ਪਵਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਤੇ ਜਾ

ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ! ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਨਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਕੇ ਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਸੋ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਰਾਜ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੰਥ ਦਾ ਮਾਲੀ ਬਾਪਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲੋਗੇ ਤਾਂ ਲਉ ਸਾਡੀ ਇਹ ਛੇਕੜਲੀ ਫ਼ਤਿਹ ਹੈ, ਆਪ ਜਾਣੋ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਕੰਮ।^੯ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਗੌਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਆਪ ਜੀ ੧੧ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੭੧ (੧੮੧੪ ਈ.) ਨੂੰ ਸਣੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਠਹਿਰੇ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਅੰਦਰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਗੌਂਦ ਗੁੰਦ ਕੇ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈ ਲਈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਫੌਜਦਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਫੌਜ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨੋਂ ਮਨੁਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।^{੧੦} ਇਸ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਅਤੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ੧੮੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹੀ। ੧੮੧੯ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਤਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਖਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਬਾਰਕਜਈ ਦੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਖਬਰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਟਕ ਵੱਲ ਵਧ ਪਏ। ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਅਲੋੜ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬੇਸੁਮਾਰ ਵਧ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨੌਜ਼ਹਿਰੇ ਦੇ ਪਾਰ ਤਰਕੀ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਰਚੇ ਲਾ ਲਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸੀ ਵਕਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜੰਗ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਘੜੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਰੀ। ੧੪ ਮਾਰਚ, ੧੮੨੨ ਈ. ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ

ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਹੋਰ ਹੋਂਸਲਾ ਵਧ ਜਾਏਗਾ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਜੇ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਜੋ ਅਜੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ; ਜੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਾਜੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਉੱਪਰ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ। ਇਸ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੱਠ ਸੌ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਤੇ ਸੱਤ ਸੌ ਪੈਦਲ ਸਨ, ਅਕਾਲੀ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੂਜਾ ਦਸਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਪੈਦਲ ਸਨ, ਸਰਦਾਰ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੀਜਾ ਜਥਾ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਸਣੇ ਛੇ ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ, ਜਰਨਲ ਇਲਾਰਡ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਘਰਜਾਖੀਏ ਦੀ ਸੌਂਪਣੀ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਹਮਲਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਖੜੇ ਸਨ। ਜਦ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਿਆ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਜਥਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗਿਉਂ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਉੱਚੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੂਤੀ ਹੋਈ ਕਿਰਪਾਨ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾ ਕੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਥਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣਿਉਂ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਏ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਜਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਅੱਜੀਮ ਖਾਨ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਗਾਨ ਤੇ ਚਾਲੀ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਾਜੀਆਂ ਕੋਲ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਜਥੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਤੋਪਖਾਨਾ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਵੈਨਤੂਰਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਤੋਪਖਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਮਲਾ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ ਨੂੰ ਬਦਲੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਤੁਰੰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਮੰਨਿਆ ਵੈਰੀ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਤਾਕਤਵਰ ਹੈ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧ ਕੇ ਉਸ ਦੇ

ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਜੰਗ ਦੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੀਸ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਪਰ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਪਾਵਨ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤੋਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਸੀਂ ਗੁਰਮਤੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਤੁਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਚਾਹੇ ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਛੋਜ ਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸਾਡੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਣ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਰਣ ਤੱਤੇ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਸਨ ਕਿ, “ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਪਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਵੈਰੀ ਅਣਗਿਣਤ ਹੈ ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਰਣ ਵਿਚ ਚੜਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ! ! ਜੇ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਪਾਵਨ ਮਰਯਾਦਾ ਬਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀਸ ਆਪਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ।” ਜੈਕਾਰਾ ਬੁਲਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਦਾ ਰਾਹ ਲਿਆ ਤੇ ਦਰਿਆ ਲੰਡਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਅੱਗੇ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਗਾਜੀ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅਣਗਿਣਤ ਗਾਜੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਢਾਡਾ ਜੰਗ ਮੱਚਿਆ। ੧੧ ਪਠਾਣ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਗਾਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗੋਲੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੱਬੇ ਗੋਡੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਜਾ ਲੱਗੀ। ਘੋੜਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹਾਥੀ ਮੰਗਵਾਇਆ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੌਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਜੰਗ ਲੜਨ ਲੱਗੇ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਜਦ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਹੱਥ-ਹੱਥ ਤੇਗ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਸਤਾ ਵੀ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਜਨਰਲ ਵੈਨਤੂਰਾ ਵੀ ਤੱਪਖਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਅਫਗਾਨੀ ਦੀ ਅਫਗਾਨੀ ਛੋਜ ਨੂੰ ਗਾਜੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਗਾਜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਕ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਉਹਲੇ ਲੁਕੇ ਇਕ ਗਾਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਕਰਾਬੀਨ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਗੋਲੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਚੌਥੀ ਗੋਲੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਮੋਚੇ ਹੇਠ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਵੱਜੀ। ੧੨ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਮਹਾਵਤ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ 'ਤੇ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ

ਨੇ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਚਲਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਪਠਾਣ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਰਾਬੀਨ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਕਾਰਨ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੋ ਗਈ। ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਠਾਣ ਨੂੰ ਕਰਨਲ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਹਾਥੀ ਬਿਠਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੌਦੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਤਦ ਤਕ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਦੇਹ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਰਿਆ ਲੁੰਡੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਉੱਪਰ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਾ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪਾਲਣਾ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਰਾਹ ਦਸੇਰਾ ਅਤੇ ਵੰਗਾਰ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ :

੧. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਾਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੨੦੨੨, ਪੰਨਾ ੨੦੩.
੨. S.J.S. Poll, *The Beloved Forces of the Guru*, Chattar Singh, Jiwan Singh, Bazar Mai Sewan, Amritsar, 2007, p.26.
੩. ਰੂਪ ਸਿੰਘ(ਸੰਪਾ.), ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਸਿੰਖ ਸਖਸੀਅਤਾਂ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੧੦, ਪੰਨਾ ੧੯੨.
੪. ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ, ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮਿਤੀਗੀਣ, ਪੰਨਾ ੨੦.
੫. ਉਹੀ.
੬. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੨੨-੨੮.
੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੧.
੮. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੩੨-੩੩.
੯. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੪.
੧੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੭.
੧੧. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੨੫-੨੮.
੧੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੮੧.

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ

-ਸ. ਇਲਾਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ)' ਦੀ ਮੌਜੂਦੀ ਗੱਡ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਲੜੀ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ 'ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਸਬੇ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਸਬਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਕਸਬੇ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ੨੦੧੧ ਈ. ਦੀ ਮਰਦਮ-ਸੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਸਬੇ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ੯੦੯੫ ਅਤੇ ਰਕਬਾ ੨੩੬ ਏਕੜ ਸੀ। ਇਹ ਕਸਬਾ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਤਕਰੀਬਨ ੮ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਅਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੨੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਗੁਰੂ ਬਾਪ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਰਵਣ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਭਾਗ ਵਸ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਰਨ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ। ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਾਗਰ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬੜੀ ਸਰਧਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਉਣਾ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਦਾਸ (ਗੁਰੂ) ਜੀ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ੧੨ ਸਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ

*ਯੋਜਾਰਥੀ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਲਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਿਰਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ,
ਮੋ. +੯੧੮੫੮੮੮੮੦੦੦੪

ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਿਲਕੁਲ ਉਜਾੜ ਪਈ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਉਜਾੜ ਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਇਸ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਧਾੜਵੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਵਾਸਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਗੋਂਦਾ ਖੱਤਰੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬਿਨੈ ਅਰਜ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੋਂਦੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਟੀ ਦੇ ਕੇ ਗੋਂਦੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ ਗੋਂਦੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ 'ਗੋਇੰਦਵਾਲ' ਰੱਖਿਆ।

ਤਬਿ ਸ੍ਰੀ ਅਸਰ ਬਿਚਾਰ ਕਰ ਯੋਹੈ। ਤਿਸ ਗੋਂਦੇ ਪਰ ਨਾਮ ਧਰਯੋ ਹੈ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਉਚਾਰਿ ਸੁਨਾਯੋ। ਭਯੋ ਨਾਮ ਪੁਰਿਕੋ ਬਿਦਤਾਯੋ।^੧

ਮੈਕਾਲਿਫ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਗੋਂਦੇ ਨੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਠੇਕੇ ਤੇ ਲਈ ਸੀ। ਗੋਂਦੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਲ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ।^੨ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰ. ੧੯੦੩ (੧੫੪੯ ਈ.) ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਵਸਾਉਣ ਬਦਲੇ ਗੋਂਦੇ ਖੜ੍ਹੀ ਨੇ ਅੱਧੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਸੀ।^੩ ਪ੍ਰੇ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦੁਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ੧੫੪੩ ਈ. ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਨਗਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਪਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ।^੪

ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਬ ਵਾਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ।^੫ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾਤੂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨੂੰ ਨਿਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਨਿਵਾਸ

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਕਰਵਾਇਆ ।^੬

ਉਪਰੋਕਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ੧੫੪੯ ਈ. ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ, ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਪਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕਰ ਕੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬਾਉਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ। ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਾਉਲੀ ਦਾ ਟੱਕ ਲਵਾਇਆ ਤੇ ਕਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ :

ਸੁਖਲ ਜਾਨਿ ਗੁਰੁ ਇਸਥਿਤ ਭਏ। ਟਕ ਲਾਵਨ ਕੀ ਆਇਸੁ ਕਏ।

ਬੁੱਛੇ ਪ੍ਰਭਾਮ ਕਹੀ ਗਈ। ਜਹਿੰ ਗੁਰ ਕਹੀ ਤਿਰਥ ਕਰਿ ਸਹੀ।^੭

ਬਾਉਲੀ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੈਕਸ ਆਰਬਰ ਮੈਕਾਲਿਫ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁੱਲ ਖਰੀਦੀ ਸੀ।^੮ ਬਾਉਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਖੁਦਵਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।^੯ ਬਾਉਲੀ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਦੌਰਾਨ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਚੱਟਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਪੱਥਰ ਨਾ ਟੁੱਟਿਆ। ਫਿਰ ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੱਥਰ ਦੀ ਚੱਟਾਨ ਖੁਦਾਈ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਮਾਨਕ ਚੰਦ ਜੋ ਪੱਥਰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਸ ਅੜਚਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਪੱਥਰ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਜਲ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਉਲੀ ਭਰ ਗਈ।^{੧੦} ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚੌਰਸੀ ਪੌੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਬਾਉਲੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਫਿਰ ਸੱਤ ਪੌੜੀਆਂ ਕਾਠ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਦੀਆਂ ਜਲ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ।^{੧੧} ਭਾਈ ਕਾਨੂ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰ. ੧੯੧੬ (੧੫ਪਈ) ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।^{੧੨}

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ੧੫ਪਈ ਈ. ਵਿਚ ਚੌਰਾਸੀ ਪੌੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਬਾਉਲੀ ਬਣਵਾਈ।^{੧੩} ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰ. ੧੯੧੬ (੧੫ਪਈ ਈ.) ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਛੁੱਟ ਨੋਟ ਵਿਚ ਸੰ. ੧੯੨੧ (੧੫੬੪ ਈ.) ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।^{੧੪}

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਉਲੀ ਦੀ ਚੌੜਾਈ ੧੧ ਛੁੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆ ਹਨ। ਬੀਬੀਆਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਪਰੋਂ ਹੇਠਾਂ ਤਕ ਇਕ ਸਟੀਲ ਦੀ ਚਾਦਰ ਦਾ ਪਰਦਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ੨੪ ਸਤੰਬਰ, ੨੦੧੮ ਈ. ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਹੇਠ ਬੜ੍ਹਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਉਲੀ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖੂਹ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਚੌਥੀ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਤਕਰੀਬਨ ੩੦੦ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਦੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਖੂਹ ਲਗਵਾਇਆ ਸੀ।^{੧੫} ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ੧੯੩੨ ਈ. ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।^{੧੬} ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਗਵਾਇਆ ਪੁਰਾਤਨ ਖੂਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਚੁਬਾਰਾ ਸਾਹਿਬ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖੂਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੁਬਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੌਹਨ ਜੀ ਇਸ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ

ਸਨ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

੧. ਖੂਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ:- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਗਵਾਈ ਪੁਰਾਤਨ ਖੂਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਖੂਹੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸੀਜ਼ਾ ਲਗਾ ਕੇ ਉਪਰ ਗੁੰਬਦ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਖੂਹੀ ਅੰਦਰ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਇੱਟ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

੨. ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ:- ਖੂਹੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਗੁਰਿਆਈ ਅਸਥਾਨ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

੩. ਕਿੱਲੀ ਸਾਹਿਬ:- ਗੁਰਿਆਈ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਕੰਧ ਵਿਚ ਇੱਕ ਕਿੱਲੀ ਗੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿੱਲੀ ਉਪਰ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਖੋਲ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸੀਜ਼ਾ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੪. ਗੁਰਿਆਈ ਅਸਥਾਨ:- ਕਿੱਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ੧੫੨੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ।^{੧੨} ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ੨੨ ਮੰਜ਼ੀਦਾਰ ਬਾਪੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ੨੨ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕੰਧ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

੫. ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਅਸਥਾਨ:- ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ੧ ਸਤੰਬਰ, ੧੫੨੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ੧੫੮੧ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਮਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੬. ਥੰਮੁ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਚੌਂਕਾ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਿਸ ਥੰਮੁ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਸਨ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਥੰਮੁ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਜੜ ਕੇ ਸੀਜ਼ਾ ਫਰੇਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਪਰਸ਼ਾਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

੭. ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬ:- ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਪਾਲਕੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੁੰਦਰ ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਨਾਲ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਾਲਕੀ ਦਾ

ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਅਤੇ ਉਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਹੈ।

੮. ਕੇਸ ਅਤੇ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ:- ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੇਸ ਅਤੇ ਚੋਲਾ ਲੱਕੜ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਦੋ ਖਾਨੇ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਡੱਬੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੯. ਤਈਏ ਤਾਪ ਅਸਥਾਨ:- ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਕਮਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਤਈਏ ਤਾਪ ਨਾਲ ਪੀੜੂਤ ਵਿਅਕਤੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਮਰੇ ਦੀ ਇਕ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਈਏ ਤਾਪ ਦੀ ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਰਵਾਇਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਖੀ ਪੜ੍ਹੀ ਕੇ ਤਈਏ ਤਾਪ ਨਾਲ ਪੀੜੂਤ ਵਿਅਕਤੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੧੦. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ:- ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੰ. ੧੯੯੨੦ (੧੫੯੩ ਈ.) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ।^{੧੯} ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੧. ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ:- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੀਵਾਲ ਹਾਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੰਗਤ ਬੈਠ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਰਬਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨਾਮਵਰ ਕੀਰਤਨੀਏ ਬੁਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਮਾਧ ਬਾਬਾ ਸਾਵਣ ਮੱਲ ਜੀ:- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਦਾਸ ਖੂਹ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸਾਵਣ ਮੱਲ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਾਵਣ ਮੱਲ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਮਾਧ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ, ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਇੱਟ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਉਕਤ ਦੇ ਸਾਰ ਵਜੋਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਸਬਾ 'ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ' ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਧਿਆਤਮ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਬਾਉਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਉੱਪਰ ਵੱਡਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਸਬੇ ਨੂੰ ਸੱਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ

ਇਲਾਵਾ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਪੁਰਾਤਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਸਬਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਸਬਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੨੦੧੧, ਜਿਲਦ ਪੰਜਵੀਂ, ਰਾਸਿ ੧, ਅੰਸੂ ੧੯, ਪੰਨਾ ੧੩੯੯ਪ.
੨. ਮੈਕਸ ਆਰਥਰ ਮੈਕਾਲਿਡ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (ਪਹਿਲਾ-ਦੂਜਾ ਭਾਗ), ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ੨੦੧੨, ਪੰਨਾ ੨੧੧.
੩. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ ੨੦੦੯, ਪੰਨਾ ੩੩੯.
੪. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੨ ਤੋਂ ੯, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ ੨੦੧੧, ਪੰਨਾ ੨੯੯.
੫. ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਗ-ਦੂਜਾ (ਖੰਡ-ਪਹਿਲਾ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਤੀਜੀ ਵਾਰ ੧੯੯੯, ਪੰਨਾ ੧੨੦.
੬. ਪ੍ਰੀ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (੧੪੯੯-੧੭੯੫), ਡਾ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਅਨੁ.), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਛੇਵਾਂ ਸੰਸਕਰਣ ੨੦੧੯, ਪੰਨਾ ੨੦.
੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਜਿਲਦ ਪੰਜਵੀਂ, ਰਾਸਿ ੧, ਅੰਸੂ ੫੧, ਪੰਨਾ ੧੫੪੧.
੮. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (ਪਹਿਲਾ-ਦੂਜਾ ਭਾਗ), ਪੰਨਾ ੨੫੦.
੯. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨੇ ੧੯੭-੯੯.
੧੦. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੨੦੫-੦੯.
੧੧. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੨੨੨-੨੩.
੧੨. ਗੁਰਸਥਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੪੨੨.
੧੩. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (੧੪੯੯-੧੭੯੫), ਪੰਨਾ ੨੨.
੧੪. ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ, ਪੰਨੇ ੮੭-੮੮.
੧੫. ਗੁਰਸਥਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੪੨੨.
੧੬. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਤੀਜੀ ਵਾਰ ੨੦੦੦, ਪੰਨਾ ੧੫.
੧੭. ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਗੁਰਧਾਮ ਦੀਦਾਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੯, ਪੰਨਾ ੪੭.
੧੮. ਗੁਰਸਥਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੮੦.

ਮੈਂ ਕੋ ਤੋ ਭਰੋਸੇ ਏਕ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਪੇ

-ਐਡ. ਗੁਰਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ*

ਭੂਤ ਕਾਲ

ਹੁਤੇ ਜੋ ਥੇ ਭੰਡ ਭਗਤੀਏ, ਰਾਜਨ ਕੇ ਥੇ ਸਵਾਂਗ ਰਚਾਵਤ।
 ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਰ ਭੇਖ ਧਾਰ, ਲੋਗਨ ਕੇ ਮਨ ਕੋ ਪਰਚਾਵਤ।
 ਕਉਡੀ, ਦਮੜਾ ਜੋਰਿ ਜੋਰਿ, ਘਰ ਕਟੰਬ ਕਾ ਉਦਰ ਪੁਰਾਵਤ।
 ਥੇ ਸਵਾਂਗੀ ਪਰ ਭੂਲ ਕਰ, ਸਵਾਂਗ ਕੋ ਨਹੀਂ ਥੇ ਅਸਲ ਬਤਾਵਤ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਨਮਰੂਦੀ, ਫਿਰੋਨੂ, ਭੂਲਾਇ ਕਰ, ਕਲਜੁਗ ਐਸੇ ਭੰਡ ਉਪਜਾਏ।
 ਭੇਖੀ ਗੁਰੂਅਨ ਕੇ ਲੇਹੜੇ, ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰ ਖੌਰੂ ਪਾਏ।
 ਸਰਮੁ ਧਰਮ ਦੋਇ ਤਿਆਗ ਕਰ, ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਰੀਕ ਸਦਾਏ।
 ਰਾਮ ਰਾਇ ਅਰੁ ਧੀਰਮਲ ਸਮ, ਪ੍ਰਤਖ ਗੁਰੂ ਆਪਨ ਕਹਲਾਏ।
 ਵੈਸਾਖ ਨੰਦਨ, ਧਰਮ ਵਯਾਘ ਰੂਪ, ਲੋਗਨ ਕੇ ਮਨ ਕੋ ਭਰਮਾਵਤ।
 ਮਮ ਪਾਛੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਰੂਪ ਮਮ, ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਆਦੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਣ ਧਰਾਵਤ।
 ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਾਮ ਤਜ, ਛੱਤਰ ਚਉਰ ਪਰ ਹੱਕ ਜਤਲਾਏ।
 ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਤੇ ਬੇਮੁਖ ਹੋਏ, ਦੀਰਘ ਹੂੰ ਦੀਰਘ ਪਾਪ ਕਮਾਏ।
 ਘੁਰ ਨਰਕ ਕੇ ਪਾਤਕੀ, ਕਬਹੂੰ ਠੁਉਰ ਨਾ ਕਤਹੂੰ ਪਾਏ।
 ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਗਵਾਇ ਕਰ, ਅਗਨ ਕੁੰਡ ਨਿਸਚਤ ਕਰਾਏ।
 ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਬਿਨੁ ਕਉਨ ਹੈ, ਗਜ ਗਰਾਹੁੰ ਤੇ ਲਏ ਛੁਡਾਏ।

੧. ਨਮਰੂਦ : ਸਿਨਾਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਇਸਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਐਲਾਨਿਆ ਸੀ।
੨. ਫਿਰੋਨ : ਬਾਈਬਲ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਵਰਣਤ ਕੂਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਅਖਵਾਇਆ। ਇਹ ਨੀਲ ਨਦੀ ਵਿਚ ਗਰਕ ਹੋਇਆ।
੩. ਗਜ ਗਰਾਹ : ਜਬ ਹੀ ਸਰਨਿ ਗਹੀ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ ਗਜ ਗਰਾਹ ਤੇ ਛੁਟਾ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੬੩੨)

ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਰਣਤ ਪੌਰਾਣਿਕ ਹਾਥੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੇਂਦੂਥੇ ਨੇ ਜਕੜ ਲਿਆ ਸੀ ਐਪਰ ਪੁਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਖਲਾਸੀ ਕੀਤੀ। ■

ਉਸਤਤਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ

-ਭਾਈ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਧੂਨੈ ਕਿਹਾ ਇੱਕ-ਓ-ਅੰ-ਕਾਰ ਹੈ,
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੈ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ, ਆਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ,
ਗਿਆਨ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਧਾਰ, ਕੀਤਾ ਜਗਤ ਉੱਧਾਰ ਹੈ,
ਨਾਮ ਜਪ, ਵੰਡ ਛਕ, ਦਿੱਤਾ ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ,
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ, ਆਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲਹਣੈ^੧ ਕੀਤਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ^੨ ਨਿਹਾਲ ਹੈ,
ਤਿਨਾ ਦੀ ਸੁਰਤ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਨਾਲ ਹੈ,
ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਪੀਤ ਹੈ, ਖੜੂਰ^੩ ਵਸਾਇਆ ਹੈ,
ਗੁਰਮੁਖੀ ਲੇਖਣੀ ਦਾ, ਚਾਨਣਾ ਵੀ ਪਾਇਆ ਹੈ,
ਗੁਰਮੁਖੀ ਲੇਖਣੀ ਦਾ, . . .।

ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗਾਗਰ ਵਗਾਈ ਹੈ,
ਬਿਰਦ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਮਾਈ ਹੈ,
ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਨਿਧਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਂਵ ਹੈ,
ਅਕਥ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਵਿਚ, ਭਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾਲ ਹੈ,
ਅਕਥ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਵਿਚ . . .।

ਜਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਪਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਆਪ ਵਰਸਾਇਆ ਹੈ,
ਸਰੂਪ ਚਉਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਇਆ ਹੈ,
ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਬਡਾਈ, ਦਿੱਤਾ ਸਿ੍ਰਸਟੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਹੈ,
ਜੋਗ ਅਤੇ ਜੁਗਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ, ਗੁਰ ਸੰਗਤ ਨਿਹਾਲ ਹੈ,
ਜੋਗ ਅਤੇ ਜੁਗਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ, ਗੁਰ. . .।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ^੪ ਹੈ ਬੋਹਿਥਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਦੋਹਿਤਾ,
ਹਰਿਮੰਦਰ ਹੈ ਸਾਜਿਆ, ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਜੋ ਥਾਨ ਹੈ,

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ੨. ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ, ੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ੪. ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ, ੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ।

*ਹਜ਼ੂਰੀ ਦਿਲਰੁਬਾ ਵਾਦਕ) ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੌ. ੯੯੫੫੨੦੦੮੮੦

ਤਖ਼ਤ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ, ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਉੱਤੇ ਲੱਗਿਆ,
 “ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ” ਮੁਖਹੁ ਇਹੀ ਕੱਢਿਆ,
 “ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ” . . .।

ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਫੌਜ ਸਾਜ, ਡਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਹੈ,
 ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ, ਅਰਜਨ ਜੀ ਆਇਆ ਹੈ,
 ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਸਾਜ, ਗੁਰੂ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਾਇਆ ਹੈ,
 ਅਕਾਲ ਦਾ ਵੀ ਬੁੰਗਾ, ਅਕਾਲ ਨੇ ਸਜਾਇਆ ਹੈ,
 ਅਕਾਲ ਦਾ ਵੀ ਬੁੰਗਾ, . . .।

ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਧਿਆਇਆ ਹੈ,
 ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ, ਨਿਰਵੈਰ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਹੈ,
 ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਸੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ,
 ਨਿਰਭਉ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਬਚਨ ਕਮਾਇਆ ਹੈ,
 ਨਿਰਭਉ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ, . . .।

ਲੋੜ ਪਈ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਆਪ ਚੱਲ ਆਏ ਨੇ,
 ਦੇਖ, ਦੁੱਖ, ਪਾਪ ਸਭ ਪਲਾਂ 'ਚ ਛਡਾਏ ਨੇ,
 ਡਿਠਿਆ ਐ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ,
 ਗੁਰ ਵਿੱਦਿਆ ਨਿਪੁੰਨ, ਬਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਹਾਏ ਨੇ,
 ਗੁਰ ਵਿੱਦਿਆ ਨਿਪੁੰਨ, . . .।

ਤੇਗ ਦੇ ਨੇ ਧਨੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਰੀ ਨੂੰ ਸਾਜਿਆ,
 ਤੇਗ ਅਤੇ ਬੰਦਰੀ, ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ,
 ਸਰੂਪ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੁਰਿਆਈ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ,
 ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਵੀ ਬਚਾਇਆ ਹੈ,
 ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀਸ ਉਨ੍ਹਾਂ . . .।

ਪੂਜਾ ਹੈ ਅਕਾਲ ਦੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਯਕੀਨ ਹੈ,
 ਗੁਰ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਪਰਬੀਨ ਹੈ,
 ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਪੰਥ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਯਕੀਨ ਹੈ
 ਖਾਲਸੇ 'ਚ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ 'ਚ ਲੀਨ ਹੈ,
 ਖਾਲਸੇ 'ਚ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ 'ਚ ਲੀਨ ਹੈ।

ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ

-ਸ. ਰਣਪੀਰ ਸਿੰਘ*

ਜਾਗਤ ਹੈ ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਜਿਸਦਾ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੈ ਵਾਸਾ,
ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹਰ ਦਮ ਹੈ ਭਰਵਾਸਾ।
ਪੜ੍ਹ ਮੇਟ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਬਣ ਕੇ ਸੱਚ ਦਾ ਦੀਵਾ ਮੱਗੀਏ,
ਛੱਡ ਮੜੀ ਮਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ।

ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ ਏ ਦਸਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਇਲਾਹੀ,
ਏ ਧੂਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਭਰਦੇ ਭੱਟ ਤੇ ਭਗਤ ਗਵਾਹੀ।
ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਹੰਸ ਕਰੇ ਜਿਹੜੇ ਹੋਣ ਜੀ ਬਗੁਲੇ ਬੱਗੀਏ,
ਛੱਡ ਮੜੀ ਮਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ।

ਇਹ ਜਲ ਵਿਚ ਡੁੱਬਦਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਵੀ ਨਾ ਸਾੜੇ,
ਇਸ ਨੂਰ ਮੁਜਸਮੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨੀ ਸਕਦੇ ਨੀਤੋਂ ਮਾੜੇ।
ਹੁਸ਼ਨਾਵੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਣ ਕੇ ਕੋਹੜੂਰ ਫਿਰ ਜੱਗੀਏ,
ਛੱਡ ਮੜੀ ਮਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ।

ਜਗ ਉਪਜਿਆ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕੀਤਾ ਰੱਬ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਸਾਉ,
ਜਗ ਕਮਲਾ ਸ਼ਬਦ ਬਿਨਾਂ ਉਪਜੈ ਮਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਾ ਭਾਉ।
ਕਰੇ ਨਾਸ਼ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਧਰਮ ਦੀ ਪਉੜੀ ਤੱਗੀਏ,
ਛੱਡ ਮੜੀ ਮਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ।

ਗੁਰ ਮੂਰਤ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਏਹਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ,
ਰਾਹ ਦੱਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪੜਕੇ ਭਵਜਲ ਵਿੱਚੋਂ ਤਰੀਏ
ਇਹਦੇ ਜਿਹਾ ਚਾਨਣ ਨਹੀਂ ਚੜਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚੰਦ ਤੇ ਖੱਗੀਏ
ਛੱਡ ਮੜੀ ਮਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ।

ਕਰੇ ਦੇਵਤੇ ਮਾਣਸ ਤੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਐਸਾ ਗੁਰੂ ਖਜ਼ਾਨਾ,

*ਗਾਈਡ, ਸੂਚਨਾ ਕੇਂਦਰ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੯; ਮੋ. +੯੧੯੮੦੩੮-੫੦੨੨੩

ਚੜੇ ਨਾਮ ਖੁਮਾਰੀ ਤੋਂ ਮੱਚਦਾ ਆਣ ਸਮਾ ਪਰਵਾਨਾ
ਖੋਟੇ ਤੋਂ ਖਰੇ ਕਰੇ ਬਣਦੇ ਫੇਰ ਨੇ ਹੀਰੇ ਨਗੀਏ,
ਛੱਡ ਮੜੀ ਮਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ।

ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਇਕ ਆਕਾਲ ਦੀ ਪੂਜਾ
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਬਾਝੋਂ ਜੀ ਮੰਨਣਾ ਗੁਰੂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਦੂਜਾ
ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘਾ ਸੱਚ 'ਤੇ ਚੱਲ ਤੂੰ ਵਹਿਮ ਨਾ ਉਲਟੇ ਵੱਗੀਏ।
ਛੱਡ ਮੜੀ ਮਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੱਗੀਏ ■

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਪਿੰਡ ਬੱਲੜਵਾਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜਨਾਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ
ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਗੁੰਮ ਚੱਕ, ਪਿੰਡ ਬੱਲੜਵਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ
ਅਜਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੨੩ ਸਤੰਬਰ, ੨੦੨੨ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ
ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੬੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ
ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਚੀਢ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਐਨੇਕੋਟ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ
੦੮ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੨੨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ
ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ
(ਚੀਢ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ) ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ
ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਆਯੋਜਿਤ
ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੩੦੦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ
ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਦਸਵੰਧ

-ਸ੍ਰੀ ਰਮੇਸ਼ ਬੁੱਗਾ ਚੋਹਲਾ*

ਦਸਵੰਧ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਇਆ 'ਚੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਰਜਾਂ ਹਿੱਤ ਲਗਾਏ।

ਸਦਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁਰਬ ਮਨਾਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਮੈਂ ਕੁਰਬਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਵਾਂ,

ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ,

ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਕਦਮ ਉਠਾਏ।

ਸਦਕੇ . . .

ਪ੍ਰਵਾਹ ਚੱਲਦੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹੋਵਣ ਕੀਰਤਨ, ਕਥਾ, ਵਿਚਾਰਾਂ,

ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਕਵੀਸ਼ਰ ਢਾਡੀ ਗਾਉਣ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਵਾਰਾਂ,

ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਏ।

ਸਦਕੇ . . .

ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਉੱਦਮ ਉਪਰਾਲਾ,

ਲੇਖੇ ਲੱਗੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਹਵਾਲਾ,

ਸਹਿ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਮ ਦੇ ਦਰਦ ਵੰਡਾਏ।

ਸਦਕੇ . . .

ਬਾਬਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੋ ਕਰਦੀਆਂ ਪੁੱਤ ਸਪੁੱਤ ਨੇ ਆਈਆਂ,

ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਣ ਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਈਆਂ,

ਬਾਦੌਲਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਈਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਹਨ ਰੁਸ਼ਨਾਏ।

ਸਦਕੇ . . .

ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਜਾਣ ਬਣਾਏ,

ਫਿਰ ਨਾਲ ਅਦਬ ਦੇ ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਰਤਾਏ,

ਛੋਲੇ, ਪੂਰੀਆਂ, ਖੀਰ, ਕੜਾਹ, ਪਰਸਾਦੇ ਜਾਣ ਛਕਾਏ।

ਸਦਕੇ . . .

ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਮੁਰੀਦ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇਕ ਕਮਾਈਆਂ,

ਵਿਚ ਦੀਵਾਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ,

ਹੱਕ ਸੱਚ ਲਈ ਡਟ ਗਏ ਜੋ ਸੋਹਲੇ ਜਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਏ।

ਸਦਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁਰਬ ਮਨਾਏ। ■

*#੧੩੪੮/੧੭/੧ ਗਲੀ ਨੰ. ੮, ਰਿਸ਼ੀ ਨਗਰ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਮੋ. ੯੪੬੩੧-੩੨੨੯੯

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲਾ

ਆਸਟ੍ਰੀਆ 'ਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜ਼ਾਨ ਸਨਮਾਨਿਤ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੩੧ ਦਸੰਬਰ : ਆਸਟ੍ਰੀਆ 'ਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਸਕੱਤਰੇਤ ਵਿਖੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਮੇਟੀ ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਇੱਥੇ ਪੁੱਜੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਮੇਟੀ ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਭਾਈ ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਯੂਰਪ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ

ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋੜੀਂਦੇ ਦਸਤਵੇਜ਼ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉੱਚੋਂ ਦੇ ਮੂਲ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗਲੋਬਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਦਮੀ ਸਿੱਖ ਨੌਜ਼ਾਨ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ

ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਨੌਜ਼ਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ਲਘਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਹ-ਟੋਪ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੂਲੋਂ ਰੱਦ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੩ ਫਰਵਰੀ : ਕੌਮੀ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਹ-ਟੋਪ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਸੱਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਫਦ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਹਿਣੀ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੱਖਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਲੋਹ-ਟੋਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਇਕੱਤਰਤਾ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਵਫਦ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਮੈਂਬਰ ਸ.

ਇਸ ਮੌਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜ਼ਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸਤਰੀਬਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਵਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਹਾਰਨਮਾਜਰਾ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ, ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੱਸੀ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਕੋਲ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਹ-ਟੋਪ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ 'ਤੇ ਸਖਤ ਇਤਰਾਜ਼ ਜਤਾਉਂਦਿਆਂ ਇਕ ਨੁਕਾਤੀ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਲੋਹ-ਟੋਪ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਤਰਕ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਫਦ ਨੇ ਕੌਮੀ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਹ-ਟੋਪ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਾਬਕਾ ਸਿੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਲਿਖਤੀ ਪੱਖ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਦ

ਟੋਪੀ ਪਾਉਣਾ ਵਰਜਿਤ ਕਰਮ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਲੋਹ-ਟੋਪ ਪਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗਾਂ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਗਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਲੜੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਲੋਹਟੋਪ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ੀ ਦਸਤਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਛੋਜੀਆਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁਸ਼ਮਣ

ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਚਣੇ ਚਬਾਏ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਫਦ ਨੇ ਲਿਖਤੀ ਪੱਖ ਕੌਮੀ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਛੋਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਹਟੋਪ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤੁਰੰਤ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਘੱਟਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਮੁੜ ਚਾਲੂ ਕਰੇ- ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੪ ਫਰਵਰੀ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਘੱਟਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੌਦੀ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਖਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਧਾਮੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪ੍ਰਤਾਵਿਤ ਹੋਣਗੇ। ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਨੈਸ਼ਨਲ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀ-ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਤਹਿਤ ਵਜੀਫੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਧਾਮੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੁੜ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਮੰਗੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੌਦੀ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਖਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਧਾਮੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪ੍ਰਤਾਵਿਤ ਹੋਣਗੇ। ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਇਸ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰਨਾ ਬੇਹੱਦ ਮੰਦਭਾਗਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬੇਹੱਦ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀਆਂ

ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਾਣਬੁਝ ਕੇ ਘੱਟਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਦੇਸ਼ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੈਲੀ ਘੱਟਗਿਣਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸਨੀਤਾ ਅਤੇ ਬੋਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣੀ ਯਕੀਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਘੱਟਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਖੁਲ੍ਹਦਿਲੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਦੰਦਰ ਮੌਰੀ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦ ਹੋਈ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਚਾਲੂ ਕਰਵਾਉਣ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਦੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਨਿੰਦਾ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੬ ਫਰਵਰੀ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੋ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਣਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤਾਜ਼ਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਦਬਾਅ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਡਵੋਕੇਟ ਧਾਮੀ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੂਟਨੀਤਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਗਲ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵੇ।

ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਸੀਰੀਆ 'ਚ ਭੂਚਾਲ ਦੌਰਾਨ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੮ ਫਰਵਰੀ : ਬੀਤੇ ਦਿਨੀਂ (੬ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੨੩ ਈ.) ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਸੀਰੀਆ 'ਚ ਆਏ ਭਿਆਨਕ ਭੂਚਾਲ ਦੌਰਾਨ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਖੇ ਮੁਲਮੰਤਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮੰਤਰ

ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਕੇ ਵਿਛੜੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨਮਿਤ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜਖਮੀਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਦੀ ਵੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ। ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਨੇ ਸੰਬੰਧਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲਣ ਮਹਾਰੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਂ ਪੀੜ੍ਹੂਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਲੋਕ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ।

ਇਸੇ ਤਹਿਤ ਹੀ ਕੌਮ ਵੱਲੋਂ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਖੇ ਅਰਦਾਸ ਸਮਾਗਮ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਕਤ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਨੇ ਸੰਬੰਧਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲਣ ਮਹਾਰੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਂ ਪੀੜ੍ਹੂਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਲੋਕ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ।

ਅਰਦਾਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਕੁਲਾਰ, ਸਕੱਤਰ ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਵਧੀਕ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ, ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੱਸੀ, ਪ੍ਰੋ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਸਟਾਫ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ■

ਅਕਾਲੀ ਛੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੇਂਟਿੰਗ
ਗੀਮਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਮਿਊਜਿਜਾਮ ਆਫ ਏਸ਼ੀਅਨ ਆਰਟਸ,
ਪੈਰਿਸ, ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀ ਹੋਈ ਹੈ।
ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਸਾਮ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ।

Registered with Registrar of Newspaper at No. 354/57

Postal Regd.No.L-I/PB-ASR/007/2022-2024 Without Pre-payment of Postage under License no. PB/370/2022-2024

GURMAT PARKASH March 2023

Dharam Parchar Committee, Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, Sri Amritsar Sahib

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੁਤਨ ਅਕਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

Owner : Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee. Publisher & Printer : S. Manjit Singh.
Printed at Golden Offset Press, Gurdwara Sri Ramsar Sahib, Sri Amritsar. Published from SGPC
office, Teja Singh Samundri Hall, Sri Amritsar. Editor : Satwinder Singh Date: 2-3-2023